

# Tegen de stroom in

De laatste tachtig jaar van de lutherse gemeente Amersfoort 1929-2009

# 5



**Kleine kerken hebben grote zorgen, want financieel is het nooit breed. Dat is ook de rode draad door het verhaal van veel lutherse gemeenten, waaronder die van Amersfoort en wijde omgeving. Hoe ging die daarmee om en hoe wist men desondanks een goed kerkelijk leven op te bouwen? En waren de twee fusies goede keuzen?**

#### AFKORTINGEN

- AL Archief Eemland, Archief evangelisch-lutherse gemeente Amersfoort 1684-1962 (beheersnr. 170)
- ALA Aanvulling Amersfoort en Baarn 1962-2009 (tot 2013/4 op kerkelijk bureau)
- DH Mededeling Dick Hoevers
- GL *(Ons) Gemeenteleven* 1929-2012
- GW Vraaggesprek en mededelingen Gerhard Wouters
- JW Vraaggesprekken Jan Witlam
- KH Mededelingen Ds. K. van der Horst
- KR Notulen kerkenraad Amersfoort: AL 8 over 1942-1953 en ALA 1 over 1974-1976.
- LL *Lutheranen in de Lage Landen* (zie noot 15)

→ De gevel van de Evangelisch-Lutherse kerk in 2004. Archief Eemland, foto Dick Velthuisen.

← De klokkentoren en windwijzer in de vorm van een zwaan, Evangelisch-Lutherse kerk in Amersfoort, Langestraat 61, 2006. De zwaan is het symbool van de lutherse kerk. Foto: Dieter Egelkraut.



Voor een goed begrip wordt begonnen met een toelichting op de lutherse traditie. Daarna komt de voorgeschiedenis van de gemeente in Amersfoort aan de orde en dan de eerdere geschiedschrijving en de bronnen. Bij de presentatie van de laatste tachtig jaar is gekozen voor een thematische behandeling, die recht doet aan de continuïteit van het kerkelijk leven en veel herhalingen voorkomt. Achtereenvolgens komen aan de orde: 4 leden en fusie met Baarn-Soest, 5 financiën, 6 kerkenraad, 7 predikanten, 8 kerkgebouw, 9 kerkblad, 10 diensten, 11 activiteiten, 12 kringen, 13 pastoraat, 14 jeugdwerk, 15 diaconaat, 16 evenementen, 17 oecumene, 18 Samen op Weg naar de fusie, 19 nabeschouwing. Bij het laatste hoofdstuk geef ik ook een kort overzicht van laatste drie jaar.

Dit is het laatste artikel van een trilogie over de fusiepartners van de protestantse gemeente Amersfoort.<sup>1</sup>

### 1 Waar staan Lutheranen voor?

In de Amersfoortse notitie *Lutherse traditie* van 2008 wordt samengevat waarin de gemeente zich onderscheidt van andere kerken in de stad: liturgie, gezangen, beleving en waardering van het sacrament, de mens zelf volledig verantwoordelijk, geen leeruitspraken.<sup>2</sup> Bij de lutheranen is 'uitbundige muziek een wezenlijk deel van hun traditie', anders dan de soberder diensten van calvinisten.<sup>3</sup> 'Lutheranen hebben veel met liturgie en zijn er zeer aan gehecht. In een lutherse kerk waar ook ter wereld is er herkenning en kun je vaak meteen meedoen.'<sup>4</sup> 'De lutherse liturgie lijkt meer op de

katholieke dan de protestantse. Er is veel verwantschap met de oud-katholieke kerk aan 't Zand. Qua cultuur zijn we meer protestants. Wat bij ons verder belangrijk is, is dat je je eigen geloof hebt en zelf verantwoordelijkheid neemt.'<sup>5</sup>

Wat de bijbel betreft gaat het lutheranen niet om de letterlijke betekenis, maar om de boodschap. 'In de lutherse visie gaat het niet om de gestolde letters van de Schrift, maar om de levende stem van het Woord.'<sup>6</sup>

In 1929 waren er 102 000 lutheranen in Nederland,<sup>7</sup> in 1990 25 000, in 2011 11 000. In 1989 waren er nog zestig gemeenten, eind 2010 veertig (plus twaalf gefuseerde). In 2004 ging de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden op in de Protestantse Kerk in Nederland, samen met hervormden en gereformeerden. Daarover is nog steeds discussie: is de eigen identiteit wel voldoende zichtbaar in een kerk van twee miljoen leden? Volgens veel lutheranen is de fusie een verkeerde keuze geweest; eind 2011 bijvoorbeeld was er ruzie in de synode, bleek de predikantenopleiding weinig luthers te bieden en stapte de redactie van het eigen blad op omdat deze geen toekomst zag. De lutherse traditie 'lijkt een stille dood te sterven', terwijl de kleinere remonstrantse en doopsgezinde kerken nog wel bestaan.<sup>8</sup>

In elke lutherse gemeente vind je leden van Duitse, Oostenrijkse en Scandinavische herkomst. Er is een grote verbondenheid met de 'moederkerk', de *Evangelische Kirche in Deutschland*, en met de Lutherse Wereldfederatie.

Een eerdere versie van dit artikel is voorzien van commentaar door Jan Bloemendal, Lisbeth Borg, Dick Hoevers, Ds. Kees van der Horst, Jan Witlam en Gerhard Wouters, die de lutherse gemeente van binnenuit kennen.

1 Gerard Raven, 'De hervormde kerkbladen van Amersfoort 1846-1999', *Fleहित. Jaarboek* 9 (2008) 54-73; 'Degelijkheid voorop. De gereformeerde kerkbladen van Amersfoort 1917-2000', *ibidem* 11 (2010) 64-87. 2 *GL* juli 2008. 3 Gerrit-Jan Kleinjan, 'Lutherse traditie in de PKN lijkt een stille dood te

sterven', *Trouw* 22.12.2011; vgl Wilke de Braal en Gerrit-Jan Kleinjan, 'Lutheranen vrezen dat hun elan vermalen wordt binnen de PKN', *Trouw* 21.12.2011. 4 *GL* feb. 2006 (uit anonieme landelijke circulaire). 5 Tanneke de Mol in Joke Bosch, 'Toekomst voor de lutherse traditie', *De Stad Amersfoort* 10.11.2010 (tevens gereproduceerd in *G* nov. 2010). 6 *GL* okt. 1996, sep. 1998. 7 Evangelisch-Luthers 87 000, Hersteld Evangelisch-Luthers 15 000 (*GL* juli 1929); deze kerken fuseerden in 1952. 8 Kleinjan, a.w.

### 2 De lutherse gemeente Amersfoort tot 1929

Mede door de komst van Duitse glasblazers waren er voldoende lutheranen in Amersfoort om rond 1682 een gemeente te starten. Vier jaar later kreeg deze van het stadsbestuur de Heilige-Geestkapel aan de Langestraat. Eind 18<sup>e</sup> eeuw was er al een modernistische inslag, die in de 19<sup>e</sup> eeuw doorzette naar vrijzinnigheid. In 1837 werd de vervallen toren afgebroken en kreeg de voorgevel het huidige classicistische uiterlijk. Amersfoort was toen al een regiogemeente; van in ieder geval 1860 tot 1907 was er een *filiaal* in Nijkerk (zie ook 10). Eind 19<sup>e</sup> eeuw waren er 190 leden.<sup>9</sup>

De vrijzinnigheid bleef een belangrijk kenmerk van de gemeente. Zo werd in het vooroorlogse kerkblad geregeld opgeroepen lid te worden van de omroep VPRO. In de jaren 1940-1960 zette de vrijzinnigheid verder door, maar daarna veranderde dit geleidelijk. Vermoedelijk kwam dit door de vestiging van rechtzinniger gemeenteleden.<sup>10</sup>

### 3 Geschiedschrijving en bronnen

De eerste summiere geschiedenis werd in 1840 geschreven door een predikant die hier niet stond.<sup>11</sup> In 1936 publiceerde ouderling Cornelis van Achterbergh (1888-1960) een summier artikel in het kerkblad naar aanleiding van de viering van het 250-jarig jubileum. Veel later vulde hij elf nummers met gemiddeld twee extra bladzijden, maar hij kwam niet verder dan ca 1850.<sup>12</sup> Dat verklaart waarom een lacune optrad in het boekje van journalist en gemeentelid Henk Poots (1926-2003) bij



Huwelijk van Fritz Eymann en Gerarda Schimmel in de kerk, 1928.

Foto: collectie Bob Eymann.

het derde eeuwfeest in 1986. Hij baseerde zich op aantekeningen van Van Achterbergh en Ds. Gerard Fafé. Hierin vinden we voor onze periode alleen wat summiere gegevens over de bouwgeschiedenis.<sup>13</sup>

Over de lutherse geschiedenis van Amersfoort is dus wel wat geschreven, maar juist de laatste tachtig jaar zijn vrijwel genegeerd. In het recente standaardwerk *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort* zijn de gegevens zeer summier; het meest interessante gegeven is dat de gemeente hier na de oorlog veel aanhang verloor door haar verbondenheid met Duitsland.<sup>14</sup> Het nieuwe handboek *Lutheranen in de lage landen* is heel waardevol voor de landelijke ontwikkelingen, maar meldt feitelijk niets over Amersfoort, hoewel het hoofdstuk vanaf 1952 is geschreven

9 Rob Kemperink en Burchard Elias (red.), *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort* (Utrecht 2010) I 335-336, 486-487, II 704. Hier wordt gesteld dat de gemeente in de jaren twintig groeide door de komst van arme Duitse dienstmeisjes, maar volgens GW werden slechts enkelen lid; zo ook landelijk LL 569. 10 KH 11 FJ. Domela Nieuwenhuis. 'De Luthersche gemeente te Amersfoort', *Bijdragen tot de Geschiedenis der Evangelisch-Luthersche kerk in de Nederlan-*

*den* 2 (1840) 93-108. 12 [C. van Achterbergh en J. Kuijntjes], 'Uit de geschiedenis van de Evangelisch-Luthersche Gemeente te Amersfoort', *GL* okt.-dec. 1936; [C. van Achterbergh,] 'De geschiedenis van onze kerk', *GL* mei 1954-sept. 1955. 13 H.J. Poots, *300 Jaar Evangelisch Lutherse Kerk, Langestraat, Amersfoort 1686-1986* (Amersfoort [1987]). 14 *Bruit van d'Eem* II 719, 725

door de plaatselijke predikant Kees van der Horst.<sup>15</sup>

Bij het bestuderen van het kerkblad bleek dat dit een heel interessante bron is om de bloei en problemen van de lutherse gemeente in kaart te brengen. Het bestrijkt precies de laatste tachtig jaar, 1929-2009, maar is ook na de fusie voortgezet.<sup>16</sup> Meestal is de informatie snel terug te vinden, dus is annotatie beperkt tot gegevens die in een afwijkende periode zijn gepubliceerd. Voor twee perioden waarover het blad ontbreekt (1942-1953 en onvolledig 1974-1975) is teruggevallen op de notulen van de kerkenraad, maar die zijn doorgaans veel zakelijker en bieden minder inzicht in het gemeentelven van alledag. Bij het ordenen van het archief na 1962 kwam ik nog aanvullende gegevens tegen. Verder zijn gesprekken gevoerd met betrokkenen.

#### 4 Dalend ledental en fusie met Baarn-Soest

Het eerste cijfer in de tabel is een schatting van de predikant zelf. In 1930 is de gemeente klein, maar wonen er ook enkele leden buiten de stad, van Baarn tot Harderwijk. Later blijken dit acht adressen te zijn.<sup>17</sup> Volgens de burgerlijke stand zijn er in 1954 liefst 646 lutheranen in Amersfoort. Het grote verschil met de tabel is deels te verklaren doordat Duitsers en Scandinaviërs gewend zijn dat de inschrijving van overheidswege wordt geregeld en dus de zorg voor een attestatie (getuigschrift) niet kennen. Er zijn dus veel minder kerk-

Ledental 1930-2011 <sup>19</sup>			
Jaar	aantal	% belijdend	% buiten Amersfoort
1930	170		
1933	174		
1950	420		
1954	383	60	
1960	434		22
1965	497	51	29
1970	499	53	
1975	515	46	±48
1980	532	43	
1985	524	41	
1989	450	30	
Amersfoort-Baarn-Soest			
1989	584	37	
1990	589	36	
1995	449	36	
2000	330	43	
2003	191	71	±50
2008	146	66	
2011	99		±50

leden dan lutheranen. Men heeft daardoor genoeg aan ruim negentig zitplaatsen in de kerk. Het ledental groeit langzaam door, maar het percentage *belijdende* leden (die geloofsbelijdenis hebben afgelegd) zakt flink en het aantal mensen dat verder weg woont stijgt juist; mogelijk ligt dit aan de jongere leden. Ook landelijk compliceren vergrijzing en migratie van de bevolking het lutherse kerkleven.<sup>18</sup>

Begin 1976 lezen we dat er de laatste tijd meer jonge gezinnen komen, al wonen die vaak verder weg. De groei betekent echter onvoldoende extra

financiën, zodat men zich steeds meer zorgen maakt hoe het verder moet. Het aantal papieren leden groeit en de nieuwe wijken van Amersfoort leveren nauwelijks versterking op.<sup>21</sup> Maar de situatie is nog ernstiger bij de zuster gemeente Baarn-Soest.<sup>22</sup> Daar zijn maar 201 leden en zoekt men steun bij de grote broer. Unaniem kiest Baarn op een gemeentevergadering voor samengaan met Amersfoort en in januari 1989 besluit men daar hetzelfde. De synode stemt in en zo komt op 1 juli de Evangelisch-Lutherse gemeente Amersfoort-Baarn-Soest tot stand. Dat Baarn van oorsprong rechtzinnig was speelt nu geen rol meer.

De Baarnaars en Soesters hebben eerst wel moeite om zich thuis te voelen in Amersfoort: bij de koffie na de dienst spreekt men vooral met bekenden. Er zijn ook mensen die afhaken. De fusie is ook geen oplossing voor de vergrijzing en de daling van het ledental. De cijfers voor 1989 en 1995 zijn het resultaat van een intensieve controle, waarbij een groot aantal wordt geschrapt. In 1990 overlijdt een gehandicapt kind van zes, wat grote verslagenheid brengt. Steeds zijn er weer overlijdensberichten van senioren; soms wel vier tegelijk in het gezamenlijke kerkblad. Baarn valt daarbij vooral op. Daar staan weinig geboorten of vestigingen tegenover. Dat geeft aanhoudende zorg voor de continuïteit, zoals in 2000: 'Wie zal de fakkel overnemen als de tijd van gaan voor sommigen nu zeer actieven gekomen is?'

De administratie wordt in 2002 geautomatiseerd en er worden weer 134 leden geschrapt, vrijwel allen doopleden. Het volgende jaar stuurt de kerkenraad voor het eerst een beleidsnota rond, waarin de zorgen nog eens nadrukkelijk worden gedeeld met de gemeente. Er zijn nu nog evenveel leden als Baarn twintig jaar geleden had!

Van de leden is 68% 50+; 19% is 18-50 jaar en de kinderen vormen samen 13%.<sup>23</sup> De verwachting is dat de vergrijzing verder doorzet. De groep van 30-50 jaar is te weinig betrokken. Jongere leden hebben weinig binding en nauwelijks leeftijdsgenoten. Nieuwkomers voelen zich niet meteen welkom.

Bij het naderen van de fusie met hervormden en gereformeerden stappen steeds meer lutheranen over naar een protestantse (wijk)gemeente waar ze al gastlid zijn. Bijvoorbeeld in 2008 het gezin van Dieter en Elles Egelkraut uit Harderwijk. Hij was twaalf jaar diaken. Jarenlang schonk dit echtpaar koffie, smeerde het broodjes bij de gemeentevergadering, zong in het koor en leidde het jeugdwerk. Omdat de lutherse gemeente bij de totstandkoming van de protestantse gemeente Amersfoort wordt opgeheven worden de lutheranen administratief ondergebracht bij de hervormde Bergkerk. Toch zet de leegloop verder door. Niet iedereen is het eens met de nieuwe situatie, zodat sommige leden een andere weg kiezen. Zo gaat veteraan Gerhard Wouters over naar de zuster gemeente Zeist.

#### 5 Financiële zorgen

In 1929 ontvangt de gemeente f 419 aan vrijwillige bijdragen, plus f 221 aan plaatsengeld, f 181 collecten en de een jaar eerder ingevoerde spaarbusjes voor thuis f 38. 'Dit kon wel iets meer zijn!': het saldo dwingt tot zuinigheid. De gastpredikanten ontvangen in Amersfoort één van de laagste vergoedingen van het land. Dat terwijl meer dan de helft van de lutherse gemeenten met een tekort zit en de lutherse traktementen laag zijn.<sup>24</sup> Wel zijn vijftig nieuwe zangbundels gekocht, want de oude waren versleten. Over het volgende boekjaar

<sup>15</sup> K.G. Van Manen (red.), *Lutheranen in de Lage Landen. Geschiedenis van een godsdienstige minderheid (ca 1520-2004)* (Zoetermeer 2011). Ik vond maar weinig in G. Fafié, 'Lutheranen in de Keistad: Amersfoort', *ELK* (19.10.1974), herdrukt in *GL* (sept 1979) 3-4 en herzien als 'Flitsen uit de geschiedenis van de ELG Amersfoort', *Evangelisch-Luthers Dagboek* (1976/7) 485-492; C.C.G. Visser, *De Lutheranen in Nederland tussen katholicisme en calvinisme, 1566 tot heden* (Dieren 1983); Paul Estié, *Lutheranen in Nederland. Fragmenten uit hun geschiedenis* (Den Haag 2002). <sup>16</sup> AL 72-85; *Ons Gemeentelven 1929-1942* compleet; ALA 258; *Gemeentelven*

1953-2010; de tweede collectie is aangelegd door Gerhard Wouters, maar eind 1949-aug 1953, een nummer rond Kerst 1968, feb.-juni 1974, sept. 1974-okt 1975 ontbreken (ik heb wel nummers uit 1974-1976 aan kunnen vullen uit het Baarnse archief). De jaren 1974-1975 zijn compleet aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek, TT 2286. In de collecties van het Historisch Documentatiecentrum van het Nederlands Protestantisme en het Persmuseum ontbreekt deze titel geheel, net als in de Bibliografie Nederlandse Protestantse Periodieken op internet. <sup>17</sup> ALA 278, 6.12.1950 <sup>18</sup> LL 612, 653, 670

<sup>19</sup> Bronnen: kerkblad; *Evangelisch-Luthers Dagboek* 1970; Staat van de Kerk 1975 (synode 1976, beschrijvingsbrief punt 6); ALA 273, ca 1975; ALA 276, Staat van de ELG Amersfoort 1976-2008; *Evangelisch-Luthers Dagboek* 2011. <sup>20</sup> Acht van

de 192 adressen van het kerkblad (noot 17). <sup>21</sup> KH <sup>22</sup> Gerard Raven, 'Lutheranen in Baarn', *Baerne* 36 (2012) 2-8 <sup>23</sup> N = 182. Beleidsnota 2003 (bijlage bij *GL* oktober 2003). <sup>24</sup> LL 614-615



blijken de totale ontvangsten *f* 3240 te zijn, tegen *f* 2446 aan uitgaven; de kosten stijgen echter terwijl de inkomsten stagneren. Doordat beleggingen tegenvallen verwacht men in 1939 een tekort van *f* 300.

Rond 1950 zijn de inkomsten zeer beperkt. De afrekening 1958 wordt voor het eerst in het kerkblad gepubliceerd, juist als het wat beter gaat. Het tekort is wel 23% op *f* 8958. De volgende jaren gaat het ook zo. De financiële basis is te smal: in 1960 blijken maar tachtig gezinnen mee te betalen, dus bijna de helft van de leden geeft niets en dat verbetert later niet.<sup>25</sup> Daarom wordt de richtlijn van 1% in 1965 met de helft verhoogd. Dan gaat het een tijd goed. Over 1972 sluit men de rekening bijna geheel, met *f* 30000.

Daarna stijgen de prijzen snel: met 82% in drie jaar. De inkomsten stijgen maar met 34%. Najaar 1973 bestellen de kerkrentmeesters voor het eerst



↑ Het 25-jarig jubileum van Ds. J.G. De Jongh, 24 feb 1935. Uiterst links juwelier Stol. Vierde van links, staande op de achterste rij, Mr. W. Hoevers. Twee personen verder zijn vrouw, met het zwarte hoedje. Derde van rechts Fritz Eymann.  
Foto: Archief Eemland.

← Gerhard Wouters.  
Foto: Dieter Egelkraut.

folders van de landelijke actie Kerkbalans. Maar zij genereren zich voor de vaste gevers; men wil hen geen post sturen of in ieder geval de tekst aanpassen.<sup>26</sup> Toch loopt het tekort op tot *f* 7500.<sup>27</sup> De zustergemeente Baarn zit met veel ernstiger

tekorten. Amersfoort ziet zich gedwongen een hypotheek van *f* 15000 over te nemen, zodat Baarn op tijd kan meebetalen aan het salaris van de gedeelde predikant.<sup>28</sup> De Amersfoortse afrekening 1975 sluit met een tekort van 27% op *f* 54610, los van de restauratie. De bijdragen moeten eigenlijk verdubbelen, maar de meeste leden zijn gewoon niet te bewegen om substantieel meer bij te dragen. In 1987 klimt een gemeentelid in de pen, die zich verbaast over zoveel struisvogel-politiek bij de leden.

De fusie met Baarn-Soest brengt eindelijk de financiën op orde. Vanaf 1995 lopen de inkomsten nogal terug door het overlijden van enkele goede gevers. Over 1998 is er voor het eerst weer een tekort en dat komt niet meer goed. Gemiddeld komt er per lid maar €160 binnen, lezen we in 2005. Er is nu jaarlijks een tekort van de helft op een begroting van gemiddeld € 40000, dus in 2010 zal het kapitaal op zijn. Daarom wordt in 2006 de predikantsplaats gehalveerd, maar de rente op vermogen is de laatste jaren drastisch teruggelopen. Zo is er in 2008 toch weer een klein tekort en men ziet verkoop van de kerk als enige oplossing (zie 8).

## 6 Kerkenraad: klein maar hecht

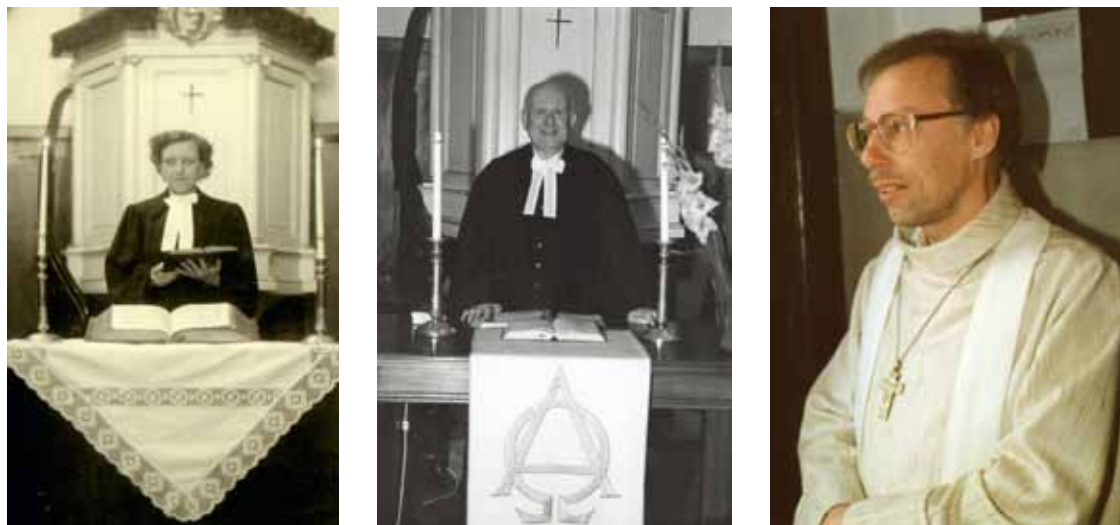
Een kerkenraad wordt gevormd door de predikant (voorzitter), ouderlingen, diakenen en kerkrentmeesters. Twee vrouwelijke diakenen komen we in luthers Amersfoort voor het eerst tegen in 1935, een predikant in 1949, twee ouderlingen pas in 1979 (landelijk respectievelijk in 1916, 1929, 1923). Het aantal vergaderingen wisselt, maar is minder dan men in hervormde en gereformeerde kring gewend is. Na 1942 worden ze nog zeldzamer als

gevolg van de bezetting.<sup>29</sup> Op 15 april 1945 komt men na een jaar weer eens samen om in de 'buitengewone omstandigheden' de financiën te bespreken. De twee volgende vergaderingen van december en februari 1946 gaan ook over geld. De jaren erna komt men opnieuw maar één- en tweemaal bijeen. Dat heeft te maken met de ziekte van de predikant De Jongh (zie 7); ook onder Fafé in de jaren zeventig vergadert de kerkenraad niet vaak.

In 1948 blijken er vier kerkenraadsleden te zijn, vijf jaar later zeven. Na 1970 schommelt het meestal tussen zes en negen. Schijn bedriegt: dit gunstige aantal is het gevolg van de langdurige inzet van enkele bekwame bestuurders die beseffen dat zij niet gemist kunnen worden. De regentenborden in de kerk tellen dan ook verbazend weinig namen. Al in de 19<sup>e</sup> eeuw gebeurde dat; zo diende de Hooglandse burgemeester Andreas Smitt decennia lang door.<sup>30</sup> De bekende fotograaf Jan Willem Wentzel was vanaf 1901 diaken en later ouderling, tot zijn gezondheid het niet meer toestond.<sup>31</sup> In 1939 concludeert men dat er geen tegenkandidaten meer nodig zijn; het is maar de vraag of die er anders geweest waren. Er geldt een maximum van drie termijnen ofwel twaalf jaar, maar na een jaar zie je ze vaak alweer terug. Theodorus Jansen (1882-1969) wordt in 1928 diaken, later ouderling en gaat door tot kort voor zijn dood. Van 1932 tot 1955 is drukker Fritz Eymann (1894-1975) diaken. Hij is 'vriendelijk, rechtlijnig, ging zijn eigen weg. Hij had ondanks zijn Duitse afkomst Joodse vrienden en -onderduikers en had eind jaren veertig begrip voor de Indonesische vrijheidsstrijders'.<sup>32</sup>

25 GW 26 Een vergelijkbare aarzeling speelde in de hervormde wijkgemeente De Hoeksteen, die pas twee maanden eerder was opgericht (Archief De Hoeksteen, correspondentie 4.11.-8.12.1971). 27 KR 21.8. en 25.10.1974, 15.9.1975 28 KR 11.6.1974, 18.4.1975 29 KR doorgenomen over 1944-1953. 30

Gerard Raven, 'Andreas Smitt (1797-1884), burgemeester', Y. van den Akker e.a. (red.), *Utrechtse Biografieën. Het Eemland 2* (Utrecht 1999) 188-193 31 GL maart 1930 32 Vraaggesprek met zoon Bob Eymann



De predikanten Monsees, Fafé en Van der Horst.  
Derde foto: M. Clarck.

Predikantszoon en notaris Willem Hoervers (1900-1975) is van 1935 tot zijn overlijden actief als kerkrentmeester, secretaris en waarnemend voorzitter. Daarnaast is hij rond 1960 afgevaardigde bij de prille voorganger van de Amersfoortse Raad van Kerken en doet hij landelijk bestuurswerk. Hoervers is een 'zeer trouwe en beminnelijke persoonlijkheid'<sup>33</sup> en de lutherse gemeente 'nam een centrale plaats in zijn leven in.'<sup>34</sup> 'Hij was een heel gesloten man, die zijn emoties volstrekt onder controle had.'<sup>35</sup> Uiterst vrijzinnig en plichtsgetrouw. Een uitstekend spreker. Hij was de heerser over de kerkenraad; er gebeurde niets zonder zijn goedkeuring.<sup>36</sup> 'Hoervers' wil was wet in de kerkenraad.<sup>37</sup> In het jaar van zijn uitvaart sterft ook Christina Monsees-Duif. Zij is vanaf 1953 diaken en secretaris geweest, met veel aandacht voor jeugd en senioren. 'Zonder haar zou van de gemeente tijdens de vacaturetijden niet veel zijn overgebleven'.<sup>38</sup>

Van de volgende generatie is Gerhard Wouters (\*1924), die in 1953 diaken wordt en later ouderling. Decennia lang beheert hij het kerkblad en

doet hij veel huisbezoeken. Hij is het die 'vaak nieuwe impulsen gaf en bijdroeg tot een hartelijke, broederlijke sfeer in de kerkeraad.'<sup>39</sup> Na vijftig jaar treedt Wouters in 2002 af. In 1961 wordt de groep versterkt met Wim Kistemaker (1929-2001) als rentmeester, wat hij dertig jaar volhoudt. Na zijn verhuizing naar Zeewolde dient hij nog drie jaar door en met zijn vrouw blijft hij actief lid, een voorbeeld dat later door anderen wordt gevolgd. Jan Witlam (\*1935) wordt in 1962 diaken en later ook secretaris en koster, onbetaald. Hij verliest zijn vrouw in 1987 en moet alleen voor de kinderen zorgen, maar hij blijft in functie. Witlam treedt als diaken af in 2009, maar is nu nog steeds koster: 'Hij is een vertrouwde en haast onmisbare verschijning bij de kerkdeur.'

Zijn er dan geen jongere mensen? In 1992-1995 komen er vier leden van rond de dertig bij. Zij zijn vaak actief in het jeugdwerk. De lange ambtstermijnen binden wel: 'De saamhorigheid was

groot.'<sup>40</sup> Verder schakelt men vrijwilligers in die geen kerkenraadsleden hoeven te worden: in 2002 een diaconale werkgroep naast Witlam en drie jaar later ook een voor de rentmeester.

Toch wordt het steeds lastiger de kerkenraad te vullen. Volgens de beleidsnota 2003 zit men al verschillende jaren op een 'absoluut minimum aantal leden'. Vijf jaar later staat er in het kerkblad: 'Een gemeente die geen bestuurlijk kader heeft, verliest haar recht. Haar voortbestaan staat op het spel.' In 2007 krijgt men bestuurlijke ondersteuning van de Samen-op-Wegpartners, de hervormde gemeente en de gereformeerde kerk. Met vier kerkenraadsleden blijft men het volhouden om de Amersfoortse fusie te halen, maar die laat nog twee jaar op zich wachten, tot januari 2010.

## 7 Predikanten: motoren

### Mr. Johannes de Jongh (1918-1948)

De eerste predikant van de hier bestudeerde periode is Johannes Gerardus de Jongh (1883-1960), die ook advocaat en procureur is en zo dus zijn inkomen aanvult. Hij woont aan Sint-Ansfridusstraat 3, maar verhuist in 1939 naar 't Stort-Zuid 28 (nu Snoeckgensheuvel).<sup>41</sup> Over zijn werk en betekenis is in het kerkblad nauwelijks iets te lezen. Zelf schrijft hij in 1935 dat zijn komst samenviel met het einde van de Eerste Wereldoorlog. Van de betere wereld die velen toen met hem verwachtten was bitter weinig terechtgekomen. Zijn opvolgster noemt hem veel later 'geen man die aan de weg timmerde, geen redenaar die volle kerken trok, maar zijn gemeenteleden, die hij trouw bezocht, voelden zich met een echte sympathie aan hem verbonden, want hij was een hartelijk mens, die – zonder ophef, in alle eenvoud – altijd tot hulp bereid was en in zijn persoonlijk

leven veel voor anderen heeft opgeofferd, ook: een volstrekt integer man, zonder enige persoonlijke eerbijding'.<sup>42</sup> Maar door zijn vrijzinnige preken haken er ook mensen af.<sup>43</sup>

Medio 1938 valt De Jongh uit, omdat hij twee oogoperaties moet ondergaan. Hij wordt vervangen door Hoervers. De Jongh is tijdens de bezetting consulent voor Zeeland, omdat hij eerder in Zierikzee heeft gestaan. Daarna wordt hij langdurig ziek en in 1948 gaat hij met emeritaat. In de jaren vijftig is De Jongh opnieuw lange tijd aan het ziekbed gekluisterd. Net als het wat beter lijkt te gaan overlijdt hij in 1960 bij een ongeval.

### Marie Monsees (1949-1953 en 1957-1966)

Na het vertrek van De Jongh maakt de gemeente moeilijke tijden door. De kerkenraad stelt vast dat zij 'in verval is geraakt'.<sup>44</sup> In de vergadering van april 1948 valt al de naam van Marie Elisabeth Monsees (1916-1966). Zij is het ongetrouwde nichtje van Christina Monsees-Duif uit Soest, bij wie zij intrekt. Een predikant met gezin is domweg niet te betalen. Bovendien zijn er gunstige berichten over haar aanpak van het jeugdwerk. Een vrouw is daarbij geen bezwaar. De gemeente stemt met straatlengte voor de predikante.<sup>45</sup> Monsees doet op 28 augustus 1949 intrede. Het is een echte feestdag in een versierde kerk.<sup>46</sup>

Met groot enthousiasme en energie organiseert Monsees het gemeentelven. 'Ik vond haar een geslaagd predikant. Ze wist van iedere dienst iets moois te maken. Ze was innemend, een lieve vrouw, en zorgde voor mijn vrouw rond haar eerste bevalling (ik moest toen op herhaling van militaire dienst). Ze kon ook prima omgaan met kinderen en jongeren.'<sup>47</sup> 'Zij wist de vrijzinnigen en rechtzinnigen bij elkaar te brengen. Alhoewel

33 KR 28.11.1975 34 GL dec. 1975 35 DH 36 GW 37 JW  
38 Fafé in GL okt. 1972 39 GL juni 1964 40 GL feb. 2010

41 Eerder aan Langestraat G 49 en de Willem van Mechelenstraat 11 (Archief Eemland, bevolkingsregisters). 42 Mededelingen van de Algemene Vereniging van Vrijzinnig Lutherse 10:1 (september 1960; bibliotheek Archief Eemland D 26) 4;

zo ook G okt. 1960. 43 GW 44 KR 6.10.1948 en (citaat) 1.2.1949 45 KR 17.3.1949 46 AE, *Dagblad voor Amersfoort* 30.8.1949 47 JW

zij van vrijzinnigen huize was is haar veel gelukt in haar tijd.<sup>48</sup>

Maar het wordt steeds moeilijker op een zeer bescheiden traktement te leven. Monsees heeft immers ook de zorg over een pleegkind en een huishoudster. Daarom stemt de kerkenraad in met haar voorstel om één dag per week pastoraal werk te doen in de gemeente van Leerdam en daar maandelijks een zondagmiddag voor te gaan in de dienst.<sup>49</sup> Dat levert extra salaris op, maar verhoogt de werkdruk. Het is geen verrassing als zij in 1953 een beroep naar Dordrecht aanneemt; Leerdam blijft zij van daar uit bedienen.

Om het vertrek te verzachten blijft Monsees geregeld voorgaan in Amersfoort, ook bij de meeste huwelijken en dopen. Intussen heeft zij in Dordrecht een slechte start gemaakt. Monsees laat het op een stemming aankomen. Die pakt verkeerd voor haar uit; het geeft in de plaatselijke pers ‘bepaald geen goede indruk’. In augustus neemt zij op sobere wijze afscheid.<sup>50</sup> Dat is mogelijk doordat zij terug kan komen in Amersfoort in combinatie met twee andere gemeenten. Zij is nu dubbel zo vaak in Leerdam en komt ook een lang weekeinde per maand terug in een andere gemeente, Zierikzee, waar zij in 1942-1946 al stond. Amersfoort roemt haar ijver, haar openheid voor mogelijkheden en beperkingen, haar brugfunctie tussen de verschillende richtingen in de kerk. In september doet zij intrede. Eerst woont zij aan Van Marnixlaan 25; vanaf 1958 aan Stephensonstraat 62.

Al snel merkt Monsees dat er toch veel veranderd is in Amersfoort. Al dat georganiseerd en gereisd tussen duizend leden valt niet mee. Bovendien is zij tijdens haar leven lid van zeker zes landelijke besturen. Volgens de presidente van de Nederlandse Lutherse Vrouwenbond geeft zij ‘waardevolle opmerkingen en adviezen. Eerlijk en onomwonden kon ze haar mening zeggen, wat niet altijd werd gewaardeerd. God weet ... hoe moeilijk en hoe eenzaam deze vrouw het heeft

gehad.’<sup>51</sup> ‘Hoevers maakte het haar niet makkelijk en sommige anderen deden dat ook niet. Hij had veel bezwaar tegen de tijd die ze aan Leerdam en Zierikzee besteedde. Hij ergerde zich aan haar chaotische aanpak. Het groeide haar gewoon boven het hoofd.’<sup>52</sup> En toch: ‘Hoevers was beslist tegen een verhoging van het salaris en vergoeding van de steeds stijgende reiskosten van Monsees.’<sup>53</sup>

Het is geen wonder dat Monsees geregeld ziek wordt. In 1964 schrijft zij in het kerkblad: het is ‘eigenlijk altijd wel wat te zwaar geweest; op den duur ga ik dit steeds meer voelen’. Huiselijke omstandigheden werken ook niet mee: het pleegkind is een nu lastige puber.<sup>54</sup> Na de Kerstdrukke is zij haar energie kwijt. Monsees gaat medio 1965 met ziekteverlof en de gemeenteleden moeten maar meer zelf doen; dat past bij deze tijd van ‘mondigheid der leken’. Haar vader geeft haar een auto, een *lelijke eend* waar zij al jaren van droomde. Maar haar astma komt steeds terug en zomer 1966 is zij weer met ziekteverlof. ‘Nu kan ik het echter niet meer aan.’

Monsees gaat op zoek naar een andere gemeente, maar die is niet zo gevonden en tenslotte kaart Hoevers de problemen aan bij de synode.<sup>55</sup> De aankomende predikante M.N.M. Riemers komt helpen bij de kerstdrukke. Op 15 december gaat het mis. Ouderling Gerhard Wouters: ‘Het mistte en de gemeenteleden in Leerdam drongen er op aan om te blijven overnachten, maar dat wilde zij niet. Toen zij was teruggereden naar Amersfoort kreeg zij in haar tuin een hartstilstand.’<sup>56</sup> ‘Het bericht van het zo plotseling overlijden van Ds. Monsees heeft ons allen diep getroffen,’ staat het in het kerkblad. Maar het is niet minder dan een mokerslag. Het werk komt nu

neer op de kerkenraad, maar er blijft jarenlang van alles liggen. Er komen wel twee *consulenten* (predikanten die waarnemen), maar die wonen allebei op 50 km afstand.

### *Gerard Fafié (1969-1978)*

De oplossing is tenslotte dat er een predikant komt voor Amersfoort én de zustergemeente Baarn-Soest. Zo’n soort combinatie kent de landelijke kerk al sinds ca 1920. Amersfoort laat voor hem een pastorie in Soest bouwen. Op 4 mei 1969 doet G  Faf  (1913-2000) intrede in Amersfoort. Hij is in de lutherse kerk bekend door zijn verzets- en bestuurswerk en zijn artikelen over allerlei aspecten van geloof en praktijk.<sup>57</sup> Hij is een ‘sociaal bewogen man, met grote aandacht voor mensen, altijd open voor ontmoeting en gesprek, belangstellend en benieuwd naar wat mensen bewoog ... [een] blijmoedig mens en een getuige van Gods liefde, die alles overwint’.<sup>58</sup> Hij heeft veel belangstelling voor de lutherse kerkgeschiedenis en promoveert er in 1975 op.<sup>59</sup> Graag vertelt hij er ook over op catechisatie en gemeenteavonden. Hij leidt ook lange tijd de Huisvrouwendagen op het lutherse vormingscentrum Hoekelum in Ede.

Medisch gaat het minder goed. Door kinderverlamming is Faf  slecht ter been; de auto is voor hem een uitkomst. Maar al snel kan hij de kansel niet meer op, zodat hij de gehele dienst beneden achter de tafel staat.<sup>60</sup> Rond Kerst 1971 wordt hij langdurig opgenomen en in 1978 volgt emeritaat. Hij blijft tot zijn dood in Soest wonen en gaat nog geregeld voor.

In de volgende vijf jaren krijgen de twee gemeenten weer een consulent. C. Pel (1910-2007) is een emeritus die ook in Soest woont en even-

eens landelijk zijn sporen heeft verdiend.<sup>61</sup> Hij doet veel méér dan eigenlijk van hem verwacht kan worden. Jan Bruijntjes is dan voorzitter.

### *Kees van der Horst (1983-2010)*

Tenslotte komt er een predikantsplaats voor 80%, waarvan twee derde voor rekening van de Keistad en een derde voor Baarn. Eind 1982 kiezen de twee gemeenten Kees van der Horst (\*1946). Hij staat bovenaan het drietal van voordracht, maar krijgt slechts 28 van de 49 Amersfoortse stemmen. Orthodoxe gemeenteleden hebben Bijbelse bezwaren tegen de openlijk homoseksuele predikant, terwijl een aantal oude vrijzinnigen vreest voor het aanzien van de gemeente als het beroep zou doorgaan. Amersfoort heeft immers aan het begin van de zomer rellen meegemaakt op Roze Zaterdag. Onder de stevige leiding van Pel handhaaft de kerkenraad de voordracht, conform het synodale besluit van 1972 dat homoseksualiteit geen beletsel voor het vervullen van het ambt is. Opvallend genoeg wordt de predikant unaniem verkozen in het veel rechtzinniger Baarn.<sup>62</sup>

Van der Horst is met 37 jaar iets ouder dan Monsees toen zij begon. ‘Zonder liturgie kan ik niet leven’, waarmee hij bedoelt dat een kerkdienst niet zonder muziek kan en dat hij de soms rooms-katholieke rituelen en sfeer waardeert.<sup>63</sup> In juni woont de dominee al in de nieuwe pastorie, een appartement aan de Ringweg Randenbroek. Zijn opdracht luidt om waar mogelijk Amersfoort en Baarn samen te laten werken en daar geeft hij al snel invulling aan. Ook in andere opzichten merkt de gemeente dat er weer een motor is. Dat zijn inzet en persoon worden gewaardeerd blijkt wel uit de vele kerstwensen die gemeenteleden hem schrijven.

48 GW 49 KR 24.10.1952 50 *Gemeentelieven van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Dordrecht* jan en feb 1957; *Dagblad voor Amersfoort* 16.9.1957. 51 ALA 287, 1966 52 JW 53 GW 54 JW 55 JW 56 GW

57 LL, zie register 58 Van der Horst in GL mei 2000 59 G. Faf , *Friedrich Julius Stahl. Invloeden van zijn leven en werken in Nederland 1847-1880* (diss VU Amsterdam 1975) 60 GW, KH 61 LL, zie register 62 ALA 192, dossier beroeping 1982-

1983; KH 63 Anco Mali, ‘Leven met de liturgie. Ds. van der Horst: “Het is geen one man show met stichtelijke onderbreking”’, *De Stad Amersfoort* 15.8.1984 (in ALA 31)

Ook Van der Horst pakt elke gelegenheid aan om over de lutherse traditie te vertellen, maar in tegenstelling tot Fafé is hij een vergadertijger.<sup>64</sup> In 1988 wordt hij gekozen als lid van de lutherse synode, wat wel extra druk op zijn agenda zet. Een jaar later wordt hij al vicepresident en in 1991 president, wat hij liefst tien jaar zal blijven. Bij een herbenoeming zes jaar later noemt hij het werk 'vaak zwaar', maar aanvaardt het toch. Vooral Samen op Weg (zie 18) kost tijd en energie. Het moet hem geregeld ook hebben ontmoedigd, maar hij stuurt zijn eigen synode er wel doorheen

zonder dat de kerk scheurt. Leuker zijn de verre reizen: de lutherse wereldassemblee in Hong Kong in 1997 noemt hij 'vermoeiend, maar heel boeiend'; een jaar later gaat zijn delegatie niet naar Zimbabwe omdat de regering homo's afwijst.<sup>65</sup>

Al in 1990 blijkt dat Van der Horst alleen in de zomer veel huisbezoek kan doen. Het spijt hem dat hij zoveel afwezig is en dat men het moet doen met 'de blikken dominee' (antwoordapparaat). Maar de synode betaalt vanaf het volgende jaar een pastoraal assistent voor 30%, Ds. Ad van



Interieur van de kerk rond 1915.  
Foto: Archief Eemland.

64 JW 65 LL 690, 698



Het Bätz-orgel met het  
borstbeeld van Luther, 2006.  
Foto: Dieter Egelkraut.

Eeden (64). Hij is al jarenlang voorgegaan en ingevallen in Amersfoort, ook in vacaturetijd, en zijn pastoraal werk wordt zeer gewaardeerd. Maar na een ziekte overlijdt hij al in 1994. Dat najaar wordt hij opgevolgd door Ds. Cornelia Verwaal-Hübner (42), die zeer veel bezoekwerk doet en ook andere taken vervult.

Van der Horst viert in 1999 zijn zilveren ambtsjubileum met een feestelijke dienst. Veel landelijke bestuurders zijn aanwezig. Uiteindelijk wordt het synodewerk hem teveel en in 2001 stopt hij. De predikant kan nu weer in zijn vrije tijd onderzoek doen naar de geschiedenis van de landelijke kerk. In 2006 krijgt hij een opdracht daarvoor van

enkele lutherse fondsen, waardoor zijn aanstelling als predikant teruggaat naar 40%. De kerkenraad wil dat gemeentelieden meer taken op zich nemen. Intussen moet Van der Horst ook veel tijd wijden aan het plaatselijke Samen op Weg en in 2009 wordt hij opnieuw lid van de lutherse synode. In juni 2010 gaat hij met vervroegd emeritaat (zie 19).

### 8 Kerkgebouw: de last van een monument

Het onderhoud van de kerk is een voortdurende bron van zorg. In 1927 komt er een fonds voor en al het volgende jaar kan er een beperkte restauratie

van f 3100 plaatsvinden. Ook wordt er elektriciteit aangelegd en schenkt een gemeentelid een luidklok.

Door de verder krappe financiën is men in 1930 erg blij dat de Vereniging van Vrijzinnig Hervormden de kerk geregeld wil huren. Het volgende jaar besluit men samen een kerktelefoon aan te leggen, waarmee ouderen de dienst thuis kunnen volgen. Ook is er in ieder geval vanaf 1937 elke maand een gezamenlijke dienst. Per 1943 gaat de VVH elders kerken.<sup>66</sup> (Ook later wordt de kerk af en toe verhuurd. Sinds 2007 is de Eritrese Full Gospel Believers Church er elke zondagmiddag.)

Het kerkgebouw is intussen toe aan een grondige restauratie van gevel en fundering. Dat gebeurt in 1941, met als meevaller dat het rijksmonument wordt en dus subsidie krijgt. Wel neemt de bezetter de klok in beslag; in 1945 komt die terug. In 1962 wordt het dak gerepareerd. Eind 1967 lezen we dat er al jaren geen koster meer is en men vraagt tevergeefs om vrijwilligers die schilderwerk in de kerk willen doen.

Omdat er geen geld is voor restauratie van het beroemde Bätz-orgel (1766) stelt men in 1955 een fonds in. Pas in 1973 is een voorlopige reparatie mogelijk. Omdat er nu ook subsidies binnenkomen kan de volgende vier jaren het kerkgebouw wordt aangepakt. Uit het plafond was al kalk gevallen en ook in de achtergevel zaten hele stukken los. Voor het eerst komt er een toilet.<sup>67</sup>

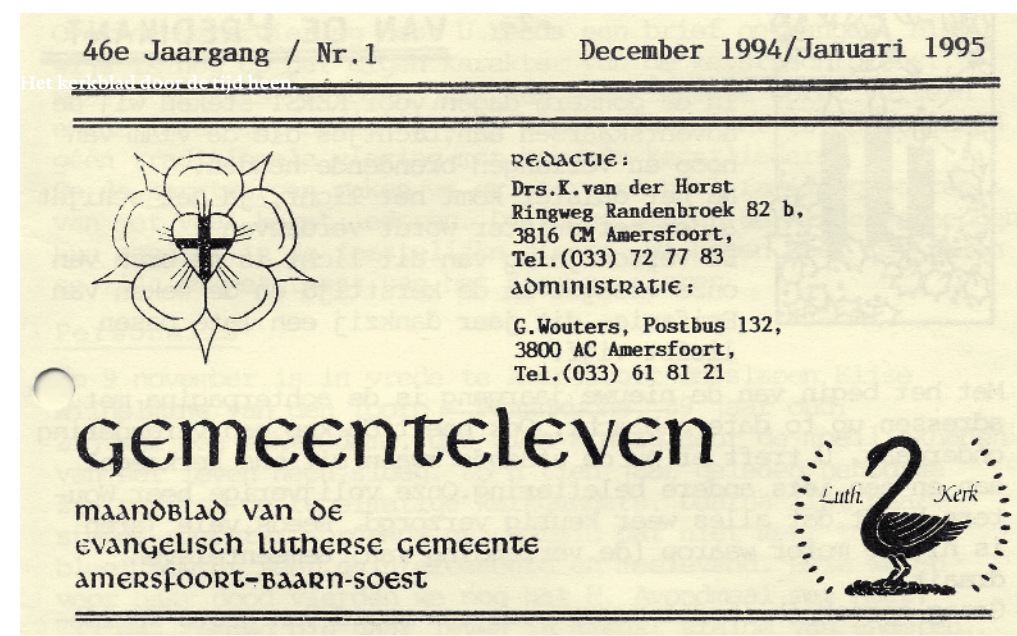
Begin 1981 moet een noodreparatie aan het dak worden uitgevoerd. De kerk moet nu toch wel volledig gerestaureerd worden. De overheid kent twee subsidies toe, een aantal gemeentelidengeeft samen f 11570 en leent nog eens f 13000. De oude leien van het dak worden verkocht à f 25. Uit de Duitse kerk komt ook een lening en uit de VS

een cheque. Zo wordt in 1985-'86 een ingrijpende restauratie uitgevoerd door architect Van Hoogevest en het gelijknamige aannemersbedrijf. De kosten bedragen f 345000. Ook de verwarming wordt vernieuwd, zodat het koukleumen voorbij is. De heropening valt samen met de viering van het driehonderdjarig jubileum, met een tevreden burgemeester en wethouder. In 1986-'87 wordt ook het orgel eindelijk gerestaureerd. Oude pijpen worden verkocht om geld in te zamelen. Vier jaar later wordt het nog veel grondiger overgedaan dankzij een rijkssubsidie. De kosten zijn f 53116.

Na vijf jaar discussie besluit de gemeente Amersfoort in 1981 om de binnenstad autoluw te maken. Hoe komen de oudere leden nu nog bij de kerk? Veel mensen wonen ver weg en kunnen de auto niet missen. De binnenstadkerken proberen via de Raad van Kerken begrip op het stadhuis te kweken, maar intussen krijgen heel wat lutherse kerkgangers een bekeuring. Het leidt zelfs tot een uitspraak van de Raad van State in 1986.<sup>68</sup> In 1991 schrijven de kerken de wethouder opnieuw aan, maar het levert alleen een handvol ontheffingen op. Vanaf 1999 komen er ook steeds vaker koopzondagen, wat de lutherse kerkgangers hindert.

Architect Gijs van Hoogevest maakt in 1991 het eerste tienjarenplan voor groot onderhoud van de kerk. Vrijwilligers pakken drie jaar later de klokkenstoel aan. Als de klok wordt gezandstraald blijkt dit een scheepsbel te zijn, dus na de bevrijding heeft men de verkeerde teruggekregen! In 1996-'97 krijgen de zijmuren, toren en banken een beurt en in 2001 wordt de vloerbedekking vervangen door hout, waardoor de akoestiek sterk verbetert. Daardoor oogt de kerk ook veel lichter en ruimer.

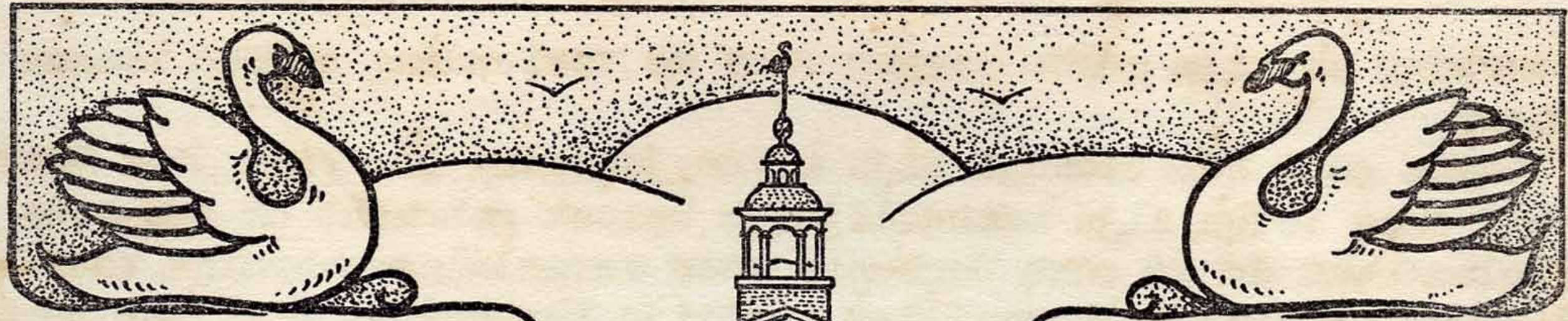
Het gebouw wordt in de beleidsnota 2003



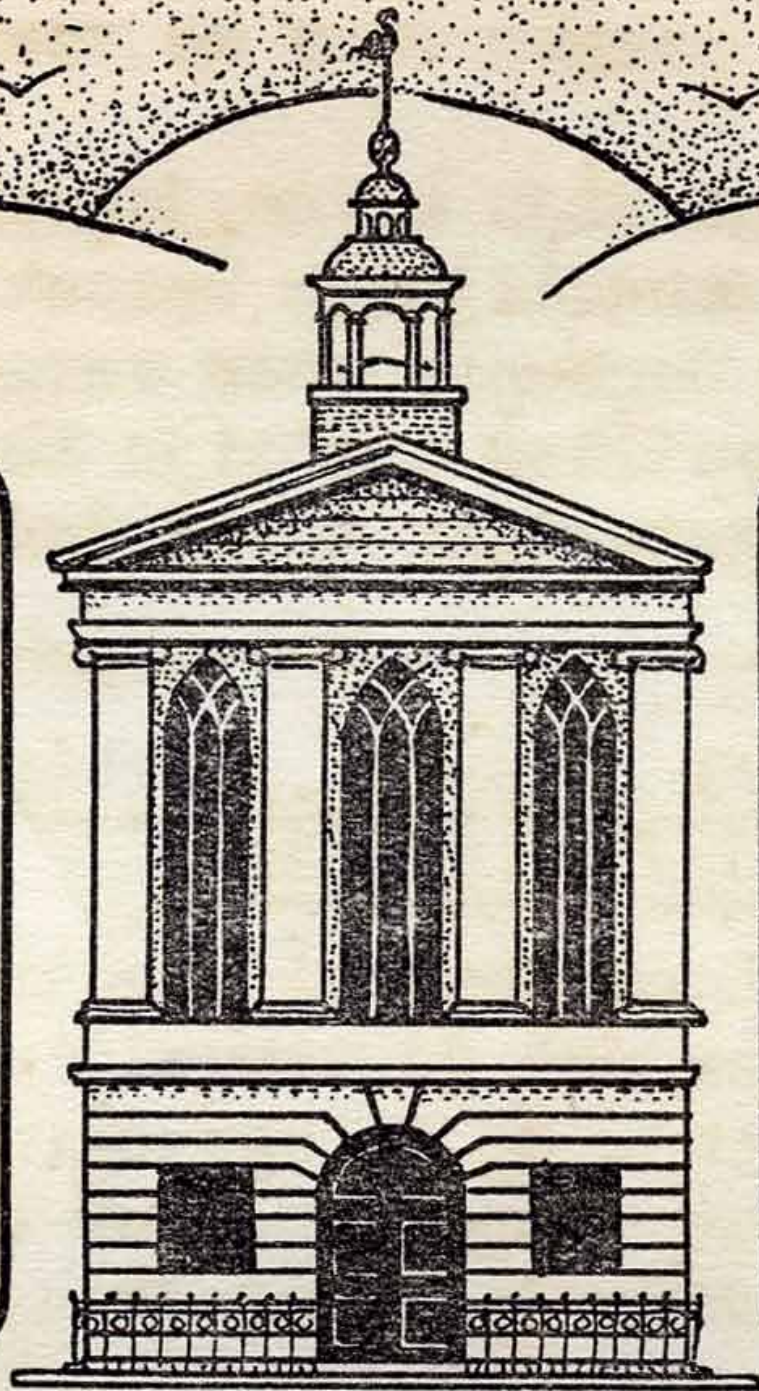
<sup>66</sup> Niet te verwarren met de ethische hervormden die in 1931 de Stichting Bergkapel oprichtten, de latere wijkgemeente Bergkerk. Zie daarvoor J. Wagenaar e.o., *De Bergkerk te*

*Amersfoort* (Amersfoort [2007]) 10-15. <sup>67</sup> KR 23.4., 11.6., 21.8.74; 15.9.75; 15.3.76; G 1976-1977. <sup>68</sup> ALA 7 en 74





MEDEDEELINGEN  
UIT  
DE EVANGELISCH  
LUTHERSCHE  
GEMEENTE TE  
AMERSFOORT



DIT BLAD WORDT AAN DE  
LEDEN DER GEMEENTE EN  
AAN BELANGSTELLENDEN  
GRATIS TOEGEZONDEN.

VERSCHIJNT DEN 1<sup>STEN</sup> VAN  
IEDERE MAAND, BEHALVE  
1 AUGUSTUS EN 1 SEPTEMB.

VRIJWILLIGE BIJDAGEN  
IN DE ONKOSTEN DEZER  
UITGAVE WORDEN DANK-  
BAAR AANVAARD.

ONS GEMEENTELEVEN

geroemd om zijn ‘intieme sfeer’ en status van monument. Maar er zijn ook veel nadelen. De kerk is klein en in 2006 laat de brandweer nog maar 75 personen toe. Hoe moet je met zo’n gebouw een effectieve verhuur opzetten? Men verwacht dat de Samen-op-Weggemeente de kerk niet wil hebben en de financiële zorgen geven aanleiding voor een radicale stap. Dat jaar besluit men tot verkoop, mits de diensten door kunnen gaan.

De oplossing komt tenslotte in 2009 van de voorlopige algemene kerkenraad van de protestantse gemeente in oprichting. De kerkrentmeesters gaan de lutherse kerk samen met de Joriskerk exploiteren (zie 19).

### 9 Kerkblad: eenvoudig en onmisbaar

‘Reeds geruime tijd had het denkbeeld zich bij mij post gevat, dat het toch wel wenschelijk zou zijn, dat in onze gemeente een maandblaadje zou verschijnen, waarin ik op geregelde tijden zou kunnen schrijven, wat ik veronderstellen mocht uwe belangstelling te zullen trekken.’ Zo begint De Jongh in januari 1929 het eerste nummer van *Ons Gemeenteleven. Mededeelingen uit de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Amersfoort*.<sup>69</sup> Niet zo gek, want veel meer lutherse gemeenten beginnen dan een eigen blad.<sup>70</sup> Daarmee is het trio compleet: de hervormden zijn in 1905 begonnen met een weekblad, de gereformeerden in 1917 tweewekelijks en later wekelijks. Dat zit er voor de kleine lutherse gemeente niet in; het wordt een maandblad en daarin kan men het nieuws ook ruim kwijt. Ook het Utrechtse blad verschijnt sinds 1899 maandelijks.<sup>71</sup> De notulen van de kerkenraad en de correspondentie over 1929 ontbre-

ken, maar uit het citaat wordt duidelijk dat De Jongh de initiatiefnemer en redacteur van het blad is. Ongetwijfeld zijn de vele anonieme artikelen ook door hem geschreven.

Het blad heeft een mooi eigentijds omslag met aan weerszijden een kruis en een roos (het wapen van Maarten Luther), overgenomen van de lutherse zendingskalender. De predikant voert ook de administratie en de latere diaken Eymann drukt het in zijn pand aan Valkestraat 19. Het wordt gratis toegestuurd aan alle gemeenteleden, die worden opgeroepen een vrijwillige bijdrage te leveren. Er zijn ook inkomsten uit advertenties op de achterpagina, van bedrijven van gemeenteleden (anderen kunnen niet meedoen). Het jaar 1939 is er een tekort van f 300; toch blijft men de kerkbode principieel naar alle leden sturen.

De Jongh verzorgt zijn blad zolang het bestaat. De vier bladzijden van ruim A5 zijn in het begin voor iets meer dan de helft gevuld met een hoofdartikel. Dat kan het jaarverslag zijn van de gemeente of de landelijke kerk, maar opvallend vaak duikt men de lutherse geschiedenis in. Dan volgen een korte overdenking van vrijzinnige strekking, ledenmutaties, de preekbeurten en berichten over vergaderingen en jeugdwerk.

Bij het jubileum van het kerkgebouw in 1936 plaatst Eymann bij uitzondering foto’s, van de gevel en van het interieur. Het cliché van de eerste foto wordt in 1937 op het omslag gezet. De drukker gebruikt nu een vast vel waarin de titelkop en advertenties voor dat jaar al zijn voorgedrukt. Daardoor kan de tekst als stencil worden ingedrukt. Een bezuinigingsmaatregel die voor die tijd begrijpelijk is, maar toch wel als een esthetische stap achteruit kan worden aangemerkt (net als de

hervormden en gereformeerden in de jaren zeventig zouden doen). In januari 1939 wordt de gevel van de kerk als tekening in de kop geplaatst met links en rechts de lutherse zwaan, die al sinds het Lutherjubileum 1917 op een gevelsteen prijkt. Voortaan wordt het blad verzonden door Copieerinrichting Ecclesia in Den Haag, wat het adressen schrijven bespaart.

Ondanks de Duitse inval in mei 1940 verschijnt het maandblad gewoon. In juni en juli schrijft De Jongh over ‘Donkere tijden’. In januari 1941 blikt hij vooruit naar ‘De onbekende toekomst’ en een jaar later schrijft hij opnieuw over de donkere tijd. Hij wijst erop dat wat er om heen gebeurt tegen de geest van Christus ingaat: ‘en toch zal alleen deze geest de wereld uit de chaos, waarin zij thans verkeert, kunnen en moeten redden. Geen andere weg leidt tot verzoening. En verzoening zal er toch moeten komen ...’ Met vooruitziende blik waarschuwt hij al voor haat en wraak.

De verspreiding van kerkbladen blijkt in 1942 meer te kosten dan tevoren, dus wil men de uitgaven zo laag mogelijk houden. In november verschijnt het laatste nummer, waarin een inlegvel geniet wordt. Plotseling is het bericht gekomen dat het blad niet meer kan verschijnen. Dat de bezetter het blad verbiedt wordt niet vermeld. De hervormde en gereformeerde bladen zijn al in oktober en november 1941 gestopt, maar vervolgens wel vervangen door *classis*-bladen.<sup>72</sup> De lutheranen kennen geen *classis* (regionale vergadering), maar Amersfoort sluit ook niet aan bij de zustergemeenten.<sup>73</sup> Op 25 maart 1946 verschijnt

een korte gestencilde circulaire waarin De Jongh bericht dat er nog geen *maandblaadje* kan komen. Er zijn kennelijk al eerder zulke stencils van de predikant geweest, maar er zijn er maar twee bewaard gebleven.<sup>74</sup>

We horen pas weer van het kerkblad als Monsees op 19 september 1949 voor het eerst de kerkenraad voorziet. Zij heeft vijf leden gevonden die het blad in hun wijk willen bezorgen en geld kunnen ophalen. Kennelijk heeft de voortvarende predikante het initiatief genomen en voert zij zelf de redactie, zoals later ook wordt bevestigd.<sup>75</sup> De eerste jaargangen zijn echter niet te achterhalen.

Eind 1950 is de oplage ruim 200 en zijn er acht bezorgers.<sup>76</sup> Als Monsees in 1953 vertrekt verdelen de andere kerkenraadsleden het werk: Hoevers en Eymann nemen de redactie waar en Wouters doet de administratie en verspreiding. En nu komen we op vaster grond, want vanaf september 1953 is er een bijna complete serie van *Gemeenteleven. Berichten uit de Evangelisch Lutherse Gemeente te Amersfoort*. Het voorvoegsel *Ons* is dus weggefallen. Het blad heeft een kop met één zwaan en telt nu vier tot zeven pagina’s. De opbouw van het kerkblad heeft nu een stramien dat lang gehandhaafd zal blijven: voorop de zondagse diensten, dan een overdenking en allerlei mededelingen. Door drukte en ziekte van de redacteurs neemt Christina Monsees-Duif hun werk in 1955 over.

Het aantal wijkhoofden voor bezorging van het kerkblad blijkt in 1954 te zijn gegroeid tot tien; zij innen ook de bijdragen voor het blaadje en geven berichten door aan de kerkenraad. Een elfde persoon zorgt voor de exemplaren die per post buiten

<sup>69</sup> Zie noot 16. De voor de hand liggende naam (*Ons Gemeenteleven* is wel vaker gebruikt: door luthers Zaandam (ca 1920) en Hilversum (1926), door hervormd Middelburg (1931-1988) en de Pinkstergemeente Amsterdam. <sup>70</sup> LL 612 <sup>71</sup> De *Maandelijksche Mededeelingen uit de Evangelisch-*

*Luthersche Gemeente te Utrecht*, tegenwoordig *Kerkblad Evangelisch-Luthersche Gemeente Utrecht*. Niet te vinden in de Universiteitsbibliotheek Utrecht, wel als volledige serie bij deze gemeente.

<sup>72</sup> Raven, *Hervormde kerkbladen*, 63-65; Raven, *Gereformeerde kerkbladen*, 73-73 Hilversum, Naarden-Bussum, Utrecht en Zeist slaan de handen ineen en kunnen daarom tot de bevrijding doorgaan (mededeling Geert Procee 27.12.2011). <sup>74</sup> ALA 69, correspondentie 1946. Baarn had vanaf 1939 al een stencil; zie Raven, Baarn. <sup>75</sup> In januari 1989 staat er bovenaan het omslag: 40 jaar, waarmee men bedoelt dat het blad in 1949 is begonnen. Een aanwijzing dat dit

september 1949 was is dat men in september 1953 met een nieuwe jaargang begint, die met nummers 1-12 doorloopt tot december 1954. In januari 1955 begint de *zesde* jaargang; de eerste zal dus najaar 1949 zijn geweest (de veertien jaargangen 1929-1942 zijn niet meegeteld). Met het nummer van september 1957 neemt Monsees de redactie *weer* over. <sup>76</sup> ALA 278, 6.12.1950

de stad worden verzonden. Wouters: 'Ik verspreidde het blad via wijkmeesters, die elk ca 25 adressen hadden om te bezorgen. Zo fietste ik de eerste tijd de bladen rond. Maar sommigen lieten het blad wel een maand liggen! Rond 1960 gingen we per post verzenden, want het werkgebied was nu heel groot, van Eemnes tot Nunspeet.'<sup>77</sup>

Als Monsees in 1957 terugkeert vult zij meteen enthousiast een nummer van negen pagina's. Voortaan wordt het Amersfoortse blad ook toegezonden aan de gemeenteleden van Leerdam; de ondertitel wordt aangepast. De oplage groeit zo van 500 naar 625 exemplaren en de drukkosten van f 74 worden naar rato gedeeld. Voor Leerdam komen er nu twee extra bladzijden. In de Amersfoortse jaarrekening 1959 staan f 441 aan kosten, waarvan slechts f 57 wordt gedekt door bijdragen van de leden. De grote stijging zal te verklaren zijn uit de verzendkosten. In 1961 zijn de cijfers iets gunstiger: f 474 en f 133. In 1969 zijn er nog maar 334 exemplaren, die 12 cent per stuk kosten (totaal dus f 480 per jaar).

Monsees' slechte gezondheid is duidelijk af te lezen aan het blad: uitval, vertraging en minder bladzijden. Door haar overlijden stopt de samenwerking met Leerdam. Men moet twee tot vier maanden wachten op het volgende nummer. Pas in 1968 verschijnt het blad weer maandelijks.

De komst van Fafié geeft een nieuwe impuls. Hij begint meteen met de rubriek *Uit de pastorie*, die een steeds groter deel van het blad vult en een opsomming is van mededelingen en plannen. Doordat kopjes verder ontbreken wordt het blad zo wel een tekstbrei. De laatste en soms de voorlaatste pagina worden steeds meer gevuld met overdenkingen, landelijk en internationaal luthers nieuws. Ook politiek hoort daarbij, als de synode of de Raad van Kerken daarmee komen.

In 1970 wordt de ondertitel gewijzigd in *Maandblad van de Evangelisch Lutherse Gemeente Amersfoort*. Vanaf december bericht Fafié ook geregeld over Baarn en Soest. Omdat de produc-

tie en vooral de verzending van het kerkblad te duur wordt besluiten de twee kerkenraden tot één blad. De kosten worden verdeeld op basis van de aantallen.<sup>78</sup> Zo is *Gemeenteleven* met ingang van 1974 voor beide gemeenten van Fafié. Bij de vier pagina's komt een extra vel met de diensten aan beide zijden. De Soesters kunnen voortaan kiezen welke kant ze uit rijden.

Door een 'afgrijselijke verhoging van de portokosten' in 1977 kan het blad nog maar eens per twee maanden verschijnen. Omdat de firma die het blad met drukkerij Eymann verzorgde stopt kerkrentmeester Jan Bruijntjes een tweedehands stencilmachine. Met Wouters en Witlam kan hij het blad zelf maken. De kosten worden inderdaad lager, maar het blad ziet er met vier à zes bladzijden op A4-formaat slechter uit dan het al was, met dichtgelopen letters en ruimteverlies door witte plekken.<sup>79</sup> Na het vertrek van Fafié schrijft Pel het blad vol met Wouters en Witlam. De Amersfoortse en Baarnse informatie raken door elkaar. Dat verbetert als in 1982 de fotokopie wordt ingevoerd en het formaat A5 terugkeert. Wouters maakt het 'leuker en vlotter' op, met een heldere bladspiegel.

Als Van der Horst aantreedt neemt hij meteen het redacteurschap op zich en houdt dat bijna zijn hele Amersfoortse tijd vol, zelfs als synodevoorzitter. Consequent zijn er voortaan acht bladzijden. De voorzijde is gevuld met een gedicht of tekst die vaak is overgenomen. Vaak komt hij met stimulansen voor beide gemeenten. Hij vindt inspiratie genoeg: zo wijst hij in december 1983 op 1984 van George Orwell en vraagt hij uit te kijken naar *Big Brother*. Achterop verschijnt een colofon. De eerste nummers zijn wat rommelig, vol plaatjes en knipsels, maar daarna wordt dat rustiger en uniformer. De adressen worden nog met metalen plaatjes opgedrukt. De oplage gaat intussen

<sup>77</sup> GW <sup>78</sup> KR 29.10.1973; G jan. 1974 <sup>79</sup> Opnieuw enkele maanden in 1983 in verband met een operatie van Wouters.

gestaag achteruit: van 500 in 1984 naar 215 in 2008. De kosten bedragen in 1989 f 0,75 per nummer, inclusief envelop en porti, ofwel f 2400 per jaar.

In 1991 past Leo Knol het logo met de zwaan aan, door naast Amersfoort ook Baarn en Soest te vermelden. Het wordt enkele malen bij de diensten afgebeeld, maar op het omslag pas vanaf december 1994; de regels boven en onder zijn er dan afgeknipt. In de jaren negentig bestaat het blad voor zeker drie van de acht pagina's uit nieuws van elders en andere knipsels.

Begin 2000 verschijnt het eerste nummer van *Drieluik*, waarin de hervormde en gereformeerde kerkbladen van Amersfoort samengaan. Maar dit heeft feitelijk geen invloed op *Gemeenteleven*, dat immers veel abonnees buiten de stad heeft. Van der Horst en Wouters worden redacteur van *Drieluik* en zetten er algemene stukken in over hun gemeente en de lutherse traditie; die zijn dus meer voor hervormden en gereformeerden bedoeld.

Wouters zoekt jarenlang een opvolger; in 2004 neemt Witlam het over. De kosten van het kerkblad bedragen dan €1412. Twee jaar later verschijnt het eerste nummer dat is opgemaakt door de nieuwe eindredacteur Kátiuska Seeger. De kop voorop is kleiner geworden en de bladspiegel wordt rustiger.

De kerkenraad maakt in 1998 dankbaar gebruik van het initiatief van de Amersfoortse kerken om een gezamenlijke internetpagina te maken. 'Het is een communicatiemiddel van deze tijd, waarmee een geheel andere groep mensen bereikt kan worden.' Met Pinksteren 2009 start de website van de protestantse gemeente Amersfoort in wording met een pagina voor de lutherse traditie.

## 10 Diensten: wisselend succes

Over de eredienst lezen we de eerste jaren alleen wie er voorgaat. Men begint om 10.30 uur. De Lutherse Kring (zie 11) krijgt in 1930 enkele veran-



In gesprek na de dienst, 2010. Staand links Jan Witlam, rechts Ds. Van der Horst.

Foto: Tanneke de Mol en K. Marks.

deringen aan het begin van de dienst gedaan voor een ernstiger sfeer. Een eigen zangkoor wordt eind 1934 opgericht, al bestaat het alleen nog uit dames.

Tijdens de bezetting hebben de avonddiensten vanaf najaar 1940 last van de Duitse voorschriften: de kerk kan niet verduisterd worden. In het *filiaal* Nijkerk wordt in ieder geval nog in 1949 af en toe een dienst gehouden. Daarna horen we er niet meer van. Vanaf 1960 zijn er incidenteel diensten in Harderwijk (zie 12).

De invoering van het nieuwe lutherse gezangboek in 1955 heeft landelijk grote invloed. Er staan veel meer Duitse en katholieke liederen in. Ook gaat men liturgische kleuren gebruiken, zoals in de buitenlandse lutherse kerken. Monsees overwint de vrijzinnige bezwaren van haar kerkenraad en gaat steeds vaker *liturgische diensten* houden. Die hebben een verzorgde liturgie in de oecumenisch-protestantse traditie, met antwoordliederen. De predikant leidt het grootste gedeelte van de dienst van achter de tafel, die versierd is met een wit kleed, kaarsen en bloemen. De preek is kort. Hierdoor gaan ook orthodoxe lutheranen zich meer thuis voelen.<sup>80</sup> In Amersfoort wordt

zelfs het hele doophek weggebroken; dat is elders minder drastisch opgelost.<sup>81</sup>

Het matige kerkbezoek is continu reden tot commentaar, van voorzichtig tot stevig. In 1952 zijn er gemiddeld veertig leden in de dienst, zeven jaar later maar 25. Bij de twee Avondmaalsdiensten is het niet beter. Monsees vreest in 1964 dat een gastpredikant in de zomervakantie nog geen tien mensen krijgt: dat is 'toch wel heel beschamend'. Drie jaar later wordt in het kerkblad gesuggerend dat in vrijzinnige kerken de mensen de kerk uitgesprekt zijn.

De tweede vacaturetijd is opnieuw een stap terug. Fafé schrijft later dat 'slechts enkele gemeenteleden de dienst bijwoonden'.<sup>82</sup> Om wat meer contacten op te bouwen gaat men in 1969 voor het eerst na de dienst koffie drinken; het wordt echter maar af en toe gedaan. Vanaf 1970 worden er 's zomers minder diensten gehouden. Het bezoek wisselt sterk; moet men dan maar om de zondag bijeenkomen, alleen wanneer Fafé voorgaat?

Soms is er ineens toch een gouden randje. Fafé is in 1972 in de wolven als hij een dankbrief van een luthers meisje krijgt dat een jaar in een internaat in Leusden heeft gewoond en in die tijd meeleefde met de gemeente. Over de preek schreef zij: 'daar neem je wat van mee'; over de gemeente: 'vriendelijk en behulpzaam en staat voor iedereen klaar. God is in ons midden, altijd'. Inderdaad komen er nu meer mensen naar de diensten. Pasen 1973 wordt gevierd met zestig mensen, waarbij voor het eerst Avondmaal wordt gevierd met glaasjes druivensap en matzes. Zo ervaart men een band met de Joden en de eerste christenen. De kinderen delen het uit; sinds twee jaar staat de synode toe dat zij ook meedoen. Dat jaar verschijnt ook het oecumenische *Liedboek voor de kerken*, dat relatief veel lutherse gezangen heeft.

De oliecrisis van najaar 1973 maakt veel indruk door de autoloze zondagen. De derde zondag lijkt men er al aan gewend. De kerkleden komen met

'voeten, fietsen of bussen', maar wie verder weg woont ziet daar geen kans toe. Olie voor de kachel is er voldoende.<sup>83</sup> De grote spreiding van de gemeente blijft een handicap. Het vinden van gastpredikanten is moeilijk; het leidt soms zelfs tot het afgelasten van de dienst.<sup>84</sup> In 1975 wordt enthousiast gemeld dat liefst 29 mensen deelnemen aan het Heilig Avondmaal. De kerstdiensten zijn de volste van het jaar, net als in andere kerken. Men houdt nu een nachtdienst en op de dag zelf een gezinsdienst. Zulke diensten met kinderen komen nu ook door het jaar voor. Pel constateert niettemin dat de mensen elkaar 'praktisch niet' kennen, zodat er meestal weinig onderlinge band is. In 1980 wordt de kerkenraad actief bij de voorbereiding, mededelingen en schriftlezing. Toch komen er gemiddeld maar tien à twintig leden.

De komst van Van der Horst in 1983 is een nieuwe impuls. Hij is 'werkelijk verbijsterd' dat Amersfoort maar één wit *antependium* (altaarkleed) heeft en leent er een paarse bij.<sup>85</sup> Met Kerst trekt hij voor het eerst een beige toga aan, in plaats van zwart. Het volgende jaar kan hij de antependia van de ontruimde gereformeerde Grachtkerk overnemen. Ook zet hij een lied van Huub Oosterhuis voorop het kerkblad, omdat hij heeft gemerkt dat dit type gezang hier nog niet zo bekend is. Daarnaast verzint hij steeds iets nieuws, zoals muziek en dans van kinderen met Kerst en meer gezinsdiensten. Of de Paasnachtviering in 1987, waar voor het eerst een Paaskaars wordt binnengedragen en het licht zich verder verspreidt via ieders kaarsje. Het Avondmaal wordt tenslotte zo'n zevenmaal per jaar gevierd, met gemiddeld 38 mensen.<sup>86</sup>

Ook groeit men langzaam toe naar de zustergemeente van Baarn, waar Van der Horst immers ook predikant is. Vanaf 1984 gaan de twee

80 Gerhard Wouters, 'Gemeenteleven 40 jaar', *GL* jan 1989 5, 7; *GW*; *KH* 81 LL 707 82 ELK 1974 (noot 15) 83 KR 29.10.1973 84 KR 23.4.1974; vgl. 21.8.1974 85 *KH* 86 ALA 276, 1995

gemeenten steeds vaker samen dienst houden, ook omdat Baarn geen gastpredikant en organist kan vinden voor het kleine aantal mensen in de Lutherkapel. De laatste Baarnse dienst vindt plaats op 28 mei 1989, met 'pijn en weemoed omdat we deze intieme kapel moeten verlaten', maar met blijdschap dat de gemeente in Amersfoort nu weer versterkt wordt. Daarna wordt de kapel verkocht.

De startdienst voor de gefuseerde gemeente is geslaagd en er wordt 'lang en geanimeerd nagepraat bij de koffie'. Ook Paasmorgen 1990 is heel feestelijk, met een gelegenhedskoor van gemeenteleden en een bijdrage van de kinderen. Als Minus Mellink dat jaar hoofdorganist wordt zorgt hij voor zangsolo's in de nachtdiensten en een zanggroepje in de gezinsdiensten de volgende ochtend. In de jaren negentig wordt de kerk dan ook redelijk bezocht, ook 's zomers. De Paasnachtdienst van 1992 is bomvol en de ochtenddienst is ook een succes door de 'grote opkomst van gemeenteleden, de aanwezigheid van kinderen, vrolijke bloemversiering en heel veel muziek.' Maar doordat ouderen niet meer naar de kerk kunnen komen daalt het bezoek. Er zijn maar weinig dopen en *confirmaties* (geloofsbelijdenis).

In 1998 is er voor het eerst een themadienst: *Wat inspireert je, wat betekent veel voor je?* Men zit in een grote kring en tijdens de dienst vertellen enkele gemeenteleden over hun geloof en leven. Daarna is er koffie en een gesprek. Het wordt een 'zondag om niet gauw te vergeten'. De volgende twee jaar is er weer zo'n dienst. Gemeenteleden worden ingezet bij lezingen en voorbereiding van de liturgie.

Vanaf 2002 komt er op feestdagen geregeld een heel koor, maar men schaamt zich als die dertig zangers een keer in de meerderheid zijn... Hoofdorganist Hein Hof neemt in 2003 afscheid, na acht jaar. 'Ik combineerde dit vaak met de Centrumviering om 12 uur, maar de lutherse groep werd gewoon te klein.'<sup>87</sup> Henk Veldman volgt hem

op en geeft nieuwe inspiratie. Zo kiezen Van der Horst en hij psalmen bij de tijd van het jaar, met passende responsies met orgelspel.

De opkomst wisselt intussen nog steeds sterk. In 2001 bijvoorbeeld kan een gastpredikant het aantal kerkgangers op één hand tellen. Daarom gaat men in de zomer 2004 opnieuw diensten schrappen. De gemiddelde opkomst daalt verder, van 24 naar 20; op hoogtijdagen 45.<sup>88</sup> Er komen meer themadiensten, waarvoor ook extra publiciteit gemaakt wordt. Het volgende jaar bijvoorbeeld haakt Van der Horst in op het geruchtmakende boek van Ds. Klaas Hendrikse, *Geloven in een God die niet bestaat*. Er komen veel nieuwe gezichten op af, maar het beklijft niet. Daarom gaan de diensten met ingang van 2008 terug naar twee per maand. De verwachting dat die dan extra goed bezocht worden komt niet uit. Het volgende jaar gaat de frequentie omlaag naar maandelijks.



Kerstfeest 1994. Ds. Van der Horst deelt na de dienst attenties uit. Foto: collectie Ds. Kees van der Horst.

87 Vraaggesprek Hein Hof; Centrumviering zie 18 Samen op Weg. 88 ALA 276 2003-2007; *KH*

## 11 Activiteiten: bloei en verval

Activiteiten buiten de kerkdiensten worden georganiseerd door de Vereniging Maarten Luther. Deze is opgericht in 1926; overal in Luthers Nederland ontstaan kringen in de jaren twintig.<sup>89</sup> In 1929 wordt de naam veranderd in Lutherse Kring en zijn er 65 leden. Men komt meestal bijeen in gebouw Prins Hendrik aan Stovestraat 14, in de buurt van de kerk. Er zijn meestal religieus getinte lezingen, muziek en gezelligheid. Ze worden steeds druk bezocht, tot wel veertig leden. Erg populair zijn de avonden met lantaarnplaatjes, vaak over de koloniën en de zending. In 1930 spreekt predikantsvrouw Elisabeth de Jongh-Stark over *Het heilig uurtje met ons kind*. Zij benadrukt hoe belangrijk het is om met kinderen over geloof te praten als ze naar bed gaan. In 1932 is er een eerste filmavond en een jaar later spreekt de eerste vrouwelijke lutherse predikant, Mej. J.A. Haumersen. In 1936 wordt het tienjarig jubileum gevierd met een geschiedenis op rijm, muziek, goochelen en een verloting van twee schilderijen. Ook het 250-jarig jubileum van de lutherse gemeente levert dat najaar een drukke avond op. Verder zijn er bazaars voor de kerkkas, vooral voor gebouwonderhoud, met allerlei activiteiten: in 1928 (naast een concert en lezing) en in 1935 zelfs twee dagen.

Onder de Lutherse Kring valt ook de naaikrans, die samenkomt in de *consistorie* (zaaltje waar de predikant zich voorbereidt op de dienst) en in 1935 twaalf leden telt. In veel protestantse kerken bestaat er zo'n vrouwencontact, waarbij men handwerk maakt om te verkopen.<sup>90</sup> Die verkoop gebeurt in de pauze van de Lutherse Kring en op de bazaar.

Soms zoekt men het ook verder weg. In 1935 is het nog volop crisis, maar de landelijke kerk organiseert op zondag een *buitendag* in Soesterberg. Na een kerkdienst volgen wandeling en spel. Dat is een succes; uit Amersfoort komen ruim veertig mensen per tram en fiets. Een jaar later gaat het

uitstapje naar Alkmaar; dat is met ca f 1,60 te duur voor de meeste Amersfoorters. In 1937 is het gelukkig dichterbij en een jaar later gaan 21 Amersfoorters met de bus naar Wassenaar en Leiden.

De Duitse bezetting zet een streep door alle activiteiten. In oktober 1940 blijkt de verduistering de lezingen te blokkeren en het Kerstfeest moet later ook afgelast worden. De kring laat zich niet kennen en vergadert Tweede Kerstdag thuis bij de voorzitter; het is een geslaagde ontmoeting. Nog één keer is er wat te doen: in september-oktober 1941 organiseren de vrijzinnige kerken een tweedaagse tentoonstelling *Ons gezin* in de Theosofische Loge aan Regentesselaan 21.

Na de bevrijding bloeien de lutherse activiteiten overal weer op, maar in Amersfoort komt het er met een zieke predikant waarschijnlijk minder van. In 1946 is er weer een buitendag in Haarlem, maar f 4 is mogelijk te duur. Begin jaren vijftig is er een kerkendag in Hoekelum. Hiervoor huurt Monsees een stadsbus die helemaal gevuld wordt. Enkele jaren gaan velen ook naar een zonnige kerkendag in Naarden. Daarna is er af en toe een succesvolle buitendag in Putten.<sup>91</sup>

De Lutherse Kring organiseert in de jaren vijftig lezingen in dansschool Snijders aan de Kortegracht en een bezoek aan de synagoge. Het hangt wel sterk op Hoevers, die twintig jaar voorzitter is.<sup>92</sup> Na 1955 raakt de kring in het slop en in 1961 valt het doek.

De kerkenraad gaat nu zelf activiteiten organiseren. Bazaars zijn er weer in 1962 en 1964. Begin jaren zestig zijn er gemeenteavonden, maar nu met historische lezingen of dia's van reizen. Er is een redelijke opkomst. In 1967 is er een eerste *discussieavond* over wat de rooms-katholieke vernieuwingen betekenen. Pas in 1974 volgt een

tweede avond, met een vertegenwoordiger van de Raad van Kerken Amersfoort; het volgende jaar gaat het over christendom en boeddhisme.

De Dameskrans wordt pas in 1949 heropgericht door Monsees. In 1959 zijn er zeventien leden. Zij weten in veel jaren bedragen van ruim f 1000 op te brengen met hun borduurwerk, spelletjes en koffie met gebak. En ze kiezen zelf de bestemming: in 1957 bijvoorbeeld de oliekachel in de kerk, in 1974 het eerste toilet. In 1967 gaat men van Dameskring spreken. Met Kerst organiseren zij de nachtdienst en het kinderfeest en brengen zij fruitbakjes rond. Drie jaar later gaat de wekelijkse bijeenkomst in de consistorie over van de avond naar de dinsdagmiddag. In 1976 verkopen zij zilveren Lutherrozen die edelsmid en gemeentelid Ton Postma maakt. De zeven dames stoppen in 1979,<sup>93</sup> net als veel andere lutherse vrouwenkringen; doordat vrouwen gaan werken komen er geen nieuwe leden meer.<sup>94</sup> Overigens blijven acht dames nog jarenlang kaarten borduren, maar in 2008 zijn zij gewoon te oud geworden en stoppen zij ermee.

In de jaren tachtig wordt nog viermaal een bazaar gehouden. Wel krijgen Amersfoort en Baarn in 1984 een dringende brief, 'om daadwerkelijk mee te doen. Een levende gemeente kan alleen bestaan bij de gratie van meelevende mensen, niet van papieren leden.' Een jaar later staat er in het blad: 'Soms denk je: net stroop, nauwelijks in beweging te krijgen.' Dat geldt zeker voor politieke kwesties. Zo bericht het kerkblad In 1981 over de polarisatie in kerk en politiek rond de actie van het Interkerkelijk Vredesberaad: *Kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland*. In de zuster gemeente Baarn is men er ernstig verdeeld over, maar in Amersfoort is er meer steun, net als in de synode. Maar de leden worden er verder niet actief mee (zie ook 17). Op de voorkant van het Amersfoortse kerkblad van september 1982 staat wel het logo *Schwerter zu Pflugscharen* van kerken in de DDR. Pel schrijft dan klip en klaar

dat kernwapens niet te verenigen zijn met het christendom. Door de Duitse contacten maakt de val van de Berlijnse Muur in 1989 grotere indruk: we 'leefden allen vol spanning mee'.

In 1984 organiseert de predikant met enkele gemeenteleden voor het eerst weer een *buiten- of gemeentedag* in Putten, bedoeld voor de twee gemeenten. Het is mooi weer en de opkomst is goed, ook van de jeugd. Ook de volgende jaren is men te gast bij een lutherse zuster gemeente. Het gaat door tot 2006. Intussen is er sinds 2004 de *regiodienst* van de vier lutherse gemeenten in de provincie Utrecht.

Een hoogtepunt is natuurlijk het derde eeuwefeest in 1986. Achtereenvolgens op vrijdagavond een orgelconcert; daarna een open dag met een kleine historische tentoonstelling, muziek en vesper; een bomvolle zondagmiddagdienst met een ensemble van de Muziekschool; tenslotte in het Gemeentearchief een lezing van Fafé over de lutherse geschiedenis van Amersfoort en een tentoonstelling van belangrijke stukken uit het kerkarchief. Het geschiedenisboekje van Henk Poots komt helaas pas iets later uit.

De halfjaarlijkse gemeentevergaderingen worden begin jaren negentig iets beter bezocht. Zelf is men in 1997 'beslist niet ontevreden' over de activiteiten. Zomer 2003 kan men na de dienst koffie komen drinken in het huis en de tuin van een betrokken gezin. Het wordt in de drie volgende jaren herhaald. Het kleine aantal actieve mensen is een zorg die steeds weer in het kerkblad doorklinkt. In 2005 bijvoorbeeld: 'Een grote mate van lauwheid en matheid is over de gemeente gekomen. Een geest van defaitisme: het zal onze tijd wel duren.' Zo gaat men de fusie in.

89 LL 612 90 Zelfs in Londen: Keetie Sluyterman, *Kerk in de City. 450 Jaar Nederlandse Kerk Austin Friars in Londen* (Hilversum 2000) 57 91 GW 92 GW

## 12 Gesprekskringen: taaië volharding

Als de Lutherse Kring inzakt komen er aarzelend nieuwe initiatieven. Medio 1956 begint een maandelijks mannenkring. Monsees start twee jaar later een gesprekskring over geloofsvragen, die in 1960 tien leden heeft. Daarna horen we er niets meer van.

Er is meer succes in Harderwijk.<sup>95</sup> Door nieuwbouw groeit het aantal lutheranen daar sterk: in 1962 ruim vijftig, meer dan de hele lutherse gemeente Zierikzee. In 1960 begint Monsees met huisbezoeken en een contactbijeenkomst. Ook gaat zij tweemaal voor in een dienst van de Nederlandse Protestantenvbond (NPB). Het volgende jaar komen er 35 mensen naar de eerste lutherse kerkdienst in het NPB-gebouw. In 1962 starten een lutherse kring, een kinderverteluur, een dameskrans en catechisatie. Het kerkblad staat vol van hun activiteiten. Vooral de gesprekskring is en blijft een succes; in februari 1965 behandelt deze bijvoorbeeld het geruchtmakende boek *Honest to God* van de Britse bisschop John Robinson, dat in een aantal opzichten lijkt op dat van Klaas Hendrikse veertig jaar later. De diensten, avonden en catechese worden dat jaar nog vermeld, maar daarna wordt het stiller en in 1967 is er helemaal geen nieuws meer te melden. Ongetwijfeld is er een verband met de dood van Monsees.

Fafé start de kring weer najaar 1969; de naam ervan verandert geregeld maar het enthousiasme blijft. Elke paar maanden komt men samen en soms ook vaker. De diensten in Harderwijk worden nu gecombineerd met de NPB, enkele malen per jaar. Doordat de synode in 1970 Ermelo en Putten bij Amersfoort indeelt wordt de groep nog groter. De kring gaat nu over de dorpen rouleren. Enthousiast praat men over hulp aan gastarbeiders (zie 15). Eind 1975 blijken er ook jonge leden te zijn, die weer vrienden uitnodigen. Voor de discussie gaat de kring uiteen in jong en ouder.

Begin 1976 zijn er maandelijks achttien leden. In 1977 start nog een catechese-groepje in Putten; twee van de drie willen belijdenis doen.

Als Van der Horst in 1983 komt zijn de diensten al verdwenen.<sup>96</sup> Wel brengt hij een nieuw element in: de *themakring*. Twee jaar later zijn er negen leden, maar in 1990 wordt de Veluwekring 'klein maar dapper' genoemd. Drie jaar later gaat men daarom samen met leden van de Amersfoortse doopsgezind-remonstrants-vrijzinnig hervormde gemeente (Dorejo) in de Johanneskerk. Men bespreekt bijvoorbeeld het boek *Mystiek en verzet* van de progressieve theoloog Dorotheë Sölle. De kring wordt in 2006 elke maand gehouden, met dertien leden, en bestaat nog steeds.

Ook in Woudenberg worden nieuwe huizen gebouwd. In 1965 komen zeven mensen naar een kennismakingsavond en een jaar later is er weer een. In 1969 is er een eerste huissamenkomst, maar daarna wordt het stil.

Van der Horst begint meteen maandelijks een bijbeluur op woensdagmorgen in het lutherse rusthuis Woudestein in Baarn, waar leden van zijn twee gemeenten komen. Het huis sluit echter in 1991. Zijn Dorejo-collega Nienhuis heeft ook een kring en in 1995 gaan zij samen verder als *overdagkring* in Soest, die maandelijks bijeenkomt. Dat jaar zijn er zes lutheranen en drie van Dorejo.<sup>97</sup> Nienhuis neemt in 2005 afscheid en er vallen steeds meer senioren uit; de kring stopt vier jaar later.

Deze ervaringen staan in scherp contrast met Amersfoort, waar ruim twintig jaar lang niets van de grond komt. Maar in 1984 begint de *pastoriekring* bij de dominee thuis. Het thema is liturgie en Van der Horst zegt er wijselijk bij dat het maar drie- of viermaal is. Langzaam krijgt hij de loop er

weer in, met acht leden.<sup>98</sup> Een gemeentelid zegt in 1988: 'Dit is nu echt gemeente-zijn, want hier leer je elkaar kennen, hier raak je in gesprek over je geloof en wat je wezenlijk raakt.' Twee jaar later worden het losse thema-avonden, bijvoorbeeld over oud worden. Maar in 1991 is er te weinig animo om door te gaan, zelfs in oecumenisch verband.

Een gouden greep is Van der Horsts idee van een jaar eerder voor een kring *Rondom 30*. Om de week komen ze samen in de pastorie en de opkomst is goed. Ze spreken bijvoorbeeld over geloven en geloofsopvoeding. Inmiddels worden de leden ouder en in 1993 heet de kring *30-40*. Twee jaar later noemt de predikant zijn kringen 'boeiende gesprekken, waarin vaak nieuwe gezichtspunten naar voren kwamen'. Samen met de catechisatie geven ze ook inspiratie voor zijn preken. Toch krimpt de groep en in 1997 stopt het. Er is wel belangstelling voor de koffieochtend die de predikant zomer 1996 bij hem thuis houdt. Het wordt een vakantietraditie van vijf jaar.

In de beleidsnota 2003 worden de twee andere kringen een duidelijk bindende factor genoemd, maar doordat vrijwel steeds dezelfde leden komen is er wel sprake van 'slijtageverschijnselen'. Drie jaar later brengt Van der Horst de frequentie terug tot een paar per jaar.

## 13 Pastoraat zonder vrijwilligers

In 1929 lezen we dat de predikant huisbezoek doet, maar daarna staat er lange tijd niets over in het kerkblad. Het is ook een taak van de ouderlingen, maar die hebben vermoedelijk al hun handen vol.

Hoe smal de organisatorische basis is blijkt opnieuw als men eind 1955 een huisbezoekcommissie instelt: Monsees, Wouters en één andere vrijwilliger. Monsees vraagt in 1960 dan ook om meer mensen; zij heeft nog geen auto en kan de buitenleden dus moeilijk afzonderlijk bezoeken. Twee jaar eerder is zij daarom maandelijks bejaardenmiddagen en wijkbijeenkomsten

begonnen. Ze zijn geanimeerd, maar de opkomst valt tegen.

In 1966 melden zich twee dames om senioren te bezoeken, maar er moet meer gebeuren. De synode start in 1974 een commissie Gemeentetoe-rusting, die het huisbezoek door gemeentelieden wil stimuleren. Er komt een instructiemiddag in Soesterberg. Fafé gaat met enige twijfel op zoek naar zeven vrijwilligers: 'we zullen wel zien wat er uit komt'.<sup>99</sup> Eén dame wordt coördinator voor Amersfoort, maar het groepje blijft klein. Daarna horen we niets meer; ook landelijk loopt het werk vast.<sup>100</sup>

In 1983 kijkt Pel bij zijn afscheid terug: hij heeft zelf in vijf jaar bijna zeventig gezinnen bezocht, maar het lukte hem niet om anderen in te schakelen. Van der Horst weet in zijn eerste jaar 37 adressen te bezoeken.<sup>101</sup>

In het de fusiejaar 1989 worden vier contactpersonen gevonden, elk voor een dorp. Het groeit geleidelijk naar zeven, plus vier voor Amersfoort zelf. In 2002 wordt afgesproken dat zij af en toe bloemen uit de dienst of attenties wegbrengen. Van der Horst houdt ook een bijeenkomst van contactpersonen bij hem thuis, maar de meesten willen geen echt huisbezoek doen.<sup>102</sup>

Zoals gemeld wordt de predikant in de jaren negentig vervangen voor pastoraal werk in verband met zijn synodewerk. In 2001 pakt hij dit weer op. Met een antiek zilveren huisavondmaalstel gaat hij ook bij zieken langs. Maar als hij minder werkuren krijgt legt hij bijna geen bezoeken meer af. Een kleine troost is dat hij nu per email snel berichten over lief en leed kan doorgeven.

## 14 Jeugdwerk zonder jeugd

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Dat beseft is hier ook sterk aanwezig, maar het is vaak roeien tegen de stroom in omdat er te weinig kinderen

<sup>95</sup> Het volgende naar Gerard Raven, 'Lutheranen in Harderwijk', *Vittepraetje. Kwartaalblad van de Oudheidkundige Vereniging Herderewich* 16 (2012) 27-29 <sup>96</sup> KH <sup>97</sup> ALA 276, 1995 <sup>98</sup> ALA 276, 1985



Doop van Mariëlle Chantal van Garderen door Ds. Fafé, 21 maart 1982.

Foto: collectie familie Fafé.

zijn. In tegenstelling tot veel andere kerken komt het jeugdwerk niet of nauwelijks op de begroting voor.

Voor de jongere kinderen begint de Lutherse Kring in 1930 een nieuwe traditie: een eigen viering op Tweede Kerstdag, 's middags in de kerk. In 1932 en '33 gebeurt dit samen met de Nederlandse Protestantenvbond en rekt men op zestig jongens en meisjes. In 1972 wordt dit vervangen door de eerste gezinsdienst op Eerste Kerstdag; er zijn ruim dertig kinderen. Zo wordt zoals gemeld ook de gezinsdienst door het jaar populair. Van der Horst houdt in zijn eerste jaar 1983-1984 drie diensten met kinderen.<sup>103</sup>

Pas in 1945 wordt er een maandelijks *kinderkerk* vermeld, waarvoor men naar de doopsgezinde en remonstrantse kerken moet.<sup>104</sup> Monsees

meldt bij haar terugkeer in 1957 *meer* kinderclubs te willen starten en in 1966 blijkt er een jongensclub te zijn, op zaterdagmorgen in de kerk. Daarnaast zijn er *vertelurtjes*, door de week op huisadressen in verschillende wijken. Die trekken in 1954 44 kinderen, vijf jaar later liefst 57. Een hele generatie wordt zo gevormd, met goede herinneringen.<sup>105</sup> Daarna loopt het af en rond 1967 stopt dit; een nieuwe poging in 1971 mislukt.

In 1979 wordt de *kinderkerk* in ere hersteld. Deze kan nu de consistorie gebruiken. De eerste keer zijn er al twaalf kinderen. Langzaam ontstaat een band. Tussen 1985 en 1995 groeit het aantal van gemiddeld zes naar vijftien. De groep past

<sup>103</sup> Werkverslag predikant 1983-1984 (ALA 192) <sup>104</sup> Vraaggesprek Bob Eymann <sup>105</sup> GW

nauwelijks meer in de consistorie en wordt in 1994 gesplitst. De jongsten horen een Bijbelverhaal en gaan tekenen, knippen en plakken. Daarnaast is er vier jaar lang een *jeugdkerkgroep* voor de oudsten. Tenslotte zijn er nog zeven kinderen.<sup>106</sup> De kindernevendienst verdwijnt in 2007, omdat een paar gezinnen naar de Bergkerk overstappen. Een laatste poging mislukt een jaar later.

Voor tieners is er eerst *catechisatie* (een leerkring van de predikant). De eerste is van 1954; met elf catechisanten is men dan nog niet erg tevreden! Het groeit door naar negentien in 1960 en vijf jaar later is dat nog zo. Eén deelnemer heeft er geen prettige herinneringen aan: de groep vergadert 'in de consistoriekamer, qua ruimte al niet erg stimulerend. Het kleine gezelschap kwam niet tot een diepgaande discussie.'<sup>107</sup> Begin 1957 start er ook een *jongerenkring* vanaf 15 jaar. Monsees gaat die vervolgens zelf leiden en begin 1959 zijn er zeven leden, maar daarna daalt dit en najaar 1960 stopt het.

Fafé stopt zijn catechese al na het eerste jaar. In 1976 zijn er weer drie jongeren.<sup>108</sup> Het volgende jaar start een *gesprekskring* voor jongeren: het wordt nu meer een discussie. Er komen zes deelnemers van 14-16 jaar en zij gaan twee jaar door. Omdat de jongeren ver uit elkaar wonen stapt Pel eind 1980 over op een maandelijks bijeenkomst, met eten en gezelligheid; het blijft bij die eerste groep. Van der Horst organiseert dit soort groepen ook, met wisselend succes. Er zijn er steeds maar een paar en de laatste vermelding is 2003.<sup>109</sup> Eigenlijk is het doel confirmatie, maar dat gebeurt niet elk jaar.

In de lutherse diensten komen weinig tieners. Ze gaan ook liever naar jongerendiensten die samen met andere vrijzinnige kerken worden

gehouden.<sup>110</sup> Vanaf 1928 is er jaarlijks een Jeugdag en het volgende jaar elke maand een jeugddienst op zondag om 10.30u in de Theosofische Loge aan Regentesselaan 21. Monsees gaat ook na haar vertrek voor in deze maandelijks *jeugdkerk* (vanaf 15 jaar); dit is een aanwijzing dat de lutherse jongeren er inderdaad heengaan. In 1957 verhuist het *oecumenisch avondgebed* dat de Oecumenische Jeugdraad elke zaterdagavond organiseert naar de lutherse kerk. Maar in 1961 blijkt dat de lutheranen niet komen; als ook de anderen uitdunnen stopt men dat najaar. In 1970 starten er weer interkerkelijke diensten, maar dat is de laatste vermelding.

De enige kans om veel lutherse jongeren te ontmoeten zijn de landelijke kampen. Vanaf 1935 zijn er tweedaagse Lutherse Jongerendagen in Soesterberg; twee jaar later zijn er in ieder geval enkele Amersfoorters. In 1936 is er een werkkamp voor werklozen. In 1942 gaat de jeugd van 13-19 jaar uit de provincie samen op zomerkamp. Monsees organiseert in 1956 een regionaal jongerenweekend; geslaagd maar de opkomst valt wat tegen. Daarnaast zijn er landelijke jongerenweekends op Hoekelum. In de jaren vijftig komt uit Amersfoort 'altijd een heel stel jongeren op fiets of brommer', maar in 1960 zijn het er weinig, hoewel het vervoer geregeld is.<sup>111</sup> Monsees leidt daarom in 1960 en 1962 liever het meisjeskamp. Daarna wordt het minder, maar tot in de jaren negentig gaan jongeren soms individueel naar het zomerkamp of de muziekdagen.<sup>112</sup>

In de beleidsnota 2003 wordt het gemis aan activiteiten voor tieners als één van de zwakke kanten van de gemeente aangemerkt. Maar eigenlijk staat het hele jeugdwerk dan al op omvallen. Geen jeugd, geen toekomst.

<sup>106</sup> ALA 276, 1985-2007 <sup>107</sup> DH <sup>108</sup> ALA 276 <sup>109</sup> 1995 6, 2003 1 (ALA 276) <sup>110</sup> Daarnaast zijn er hervormde jongerendiensten. In 1962 draait al enige tijd een oecumenische

*Rond-de-20-dienst* in de hervormde Bergkerk. Het volgende jaar start men in de Gasthuiskapel, die er zomer 1965 voor wordt opgeknapt. <sup>111</sup> GL juni 1961 <sup>112</sup> KH

### 15 Diaconaat: wisselende visie

In de crisisjaren doet de diaconie belangrijk werk. Begin 1929 worden er bijvoorbeeld geld, voedsel en brandstof uitgedeeld aan behoeftige gezinnen in de gemeente. Door de strenge vorst keert men f 486 uit en stoort zich er niet aan dat er maar f 394 binnengekomen is. Het volgende jaar is er weer een klein batig saldo. In 1936 roepen de diakenen op kleding in te leveren. De landelijke kerk biedt dat jaar vakantieweken aan die ook in 1942 nog plaatsvinden.

Eind 1956 maakt de Dameskrans naaidozen voor de Hongaarse vluchtelingen die naar Nederland zijn gekomen. In de jaren 1958-1964 haalt het Interkerkelijk Comité Vluchtelingenkinderen te Amersfoort West-Berlijnse kinderen hierheen voor vakantie, om het kampeven even te vergeten. De organiserende Bergkerk vraagt om logies en kleding. Alleen het echtpaar Wouters neemt in 1959 een kind in huis. De volgende twee jaren organiseert Wouters een Duitstalige dienst in zijn kerk; de laatste valt samen met de bouw van de Muur.<sup>113</sup>

Met de Actie Olifant (een soort spaarvarkens) halen de lutheranen in 1967 geld en brillen op voor een Nederlandse lutherse arts in India. Ook doen ze enthousiast mee met de interkerkelijke zendingsactie *Kom over de brug* (1972). Daarna is de fut eruit. Men kan het richtbedrag van de landelijke Zendingsraad niet eens opbrengen: de tekorten over 1973 en 1974 worden bijgepast door de diaconie.<sup>114</sup> Door de vrijzinniger achtergrond heeft men in Amersfoort geen zendingscommissie, zoals in Baarn. Wel wordt er geregeld voor de zending gecollecteerd.

De diaconie krijgt in 1973 f 3164 binnen en geeft maar f 1690 uit; men heeft verder f 11500 aan effecten.<sup>115</sup> Niemand komt op het idee om dit bedrag af te romen met een lokaal project. De landelijke Diaconale Raad bezint zich dat jaar op haar verantwoordelijkheid voor gastarbeiders, maar de Amersfoortse kerkenraad ziet hier geen

eigen taak. Als de Veluwe kring vraagt of je moslims moet sterken in hun geloof of bekeren antwoordt de raad dat zij in ieder geval hun geloof moeten kunnen belijden.<sup>116</sup> Kort daarna komt een deskundige naar de kring om te praten over hulpmogelijkheden aan migranten. De diakenen menen dat zij weinig geld hebben en beperken zich tot giften naar aanleiding van 'bedelbrieven'. Incidenteel wordt er wel geholpen bij ziekte of brand.<sup>117</sup>

Op voorstel van diaken Dieter Egelkraut gaat men in 1989 elke maand collecteren voor leermiddelen in Tanzania, een project van het Luthers Kinderfonds. Deze formule is een groot succes, want het concrete doel brengt met gemak in een half jaar de bedoelde f 500 op. Vanaf 1992 is dat minstens f 1000. Na de eeuwwisseling variëren de bedragen tussen € 625 en 1000. Men kiest afwisselend een binnen- en buitenlands project. Vaak zijn er Amersfoortse bestemmingen. Het Passantenverblijf is zelfs driemaal het jaarproject; de binnenstadskerken raden kerkgangers overigens af om zwervers en bedelaars bij de ingang geld te geven.

### 16 Evenementen met uitstraling

Het eerder genoemde benefietconcert van 1928 was een uitzondering. Het historische pand midden in de stad nodigt wel uit voor evenementen. In 1976 ziet het kerkgebouw er zó goed uit dat men een breed publiek wil trekken en zo het restauratiefonds spekken. De lutherse gemeente organiseert een open zondagmiddag in het kader van de Keistadfeesten, met historische lezingen en een orgelconcert. Het levert een volle kerk en f 130 op. Het volgende jaar stroomt het winkelend publiek opnieuw binnen, op drie zaterdagmiddagen.

<sup>113</sup> GW. In 1958 was er ook zo'n dienst in de lutherse kerk (ALA 280). <sup>114</sup> KR 29.10.1973 en 12.1.1975; GL jan. 1974 <sup>115</sup> KR 21.8.1974 <sup>116</sup> GL okt 1973; KR 29.10.1973 en 29.1.1974 <sup>117</sup> JW



### Middagpauzedienst, 1978.

Bron: Archief Eemland, foto Amersfoortse Courant.

Bovendien wil men graag oecumenische activiteiten opzetten. In 1977 beginnen de *Middagpauzediensten* van Kerinam (Kerken in Amersfoort), 's woensdags van half een tot een. Een klein publiek weet ze te vinden en ze worden tot op de dag van vandaag voortgezet. Najaar 1983 organiseert Van der Horst twee vespers aan het eind van de zaterdagmiddag, onder het motto *Even op adem komen*. De respons is voldoende voor maande-

lijkse herhaling in 1984, met om en om een orgelconcert en een vesper. In 1987 komt er op elke koopavond een *oecumenisch avondgebed* van de Raad van Kerken bij.

De pas gerestaureerde kerk is een trotse deelnemer bij de eerste Amersfoortse Open Monumentendag van september 1987. Het bezoekcijfer stijgt hier van een paar honderd naar 670 in topjaar 2007. De muzikanten zijn een grote trekker. In



oktober 1987 is er de eerste Open Kerk op zaterdag met religieuze schilderijen. Daarna gebeurt dit enkele malen per jaar. Dit wordt uitgebreid tot de hele zomer als in 2009 het stiltecentrum vóór in de kerk opent. Dan zijn vier binnenstadskerken te bezoeken. De Open Kerk trekt hier nu 30-80 bezoekers per dag.

In 1992 is de lutherse kerk stiltecentrum voor de landelijke Oecumenische Kerkendag, met de avond tevoren een viering van de Raad van Kerken. Het volgende jaar is het tweemaal NCRV-Kerkepad en wordt men zelfs 'overspoeld'.

Organist Hein Hof stelt voor om het financiële tekort weg te werken met concerten en vespers. Hij begint met een werkgroep en zo start Muziek na de Markt op zaterdag 23 november 2002, 17-18 uur. De affiches en een vraagsprek in de krant leveren zoveel bezoekers op dat sommigen er zelfs niet meer bij kunnen. Sindsdien wordt het steeds enkele malen herhaald als vesper of concert.

### 17 Oecumene versus identiteit

We kwamen al vooroorlogse voorbeelden tegen van samenwerking met doopsgezinden, remonstranten en vrijzinnig hervormden. De lutherse gemeente is dan al heel positief over de oecumenische beweging. In mei 1940 houden lutheranen en de andere vrijzinnigen gezamenlijke diensten in hun evacuatiegemeente Hoogwoud (Noord-Holland). Door die contacten gaat men vanaf juni 1941 korte *wijdingssamenkomsten* houden op de woensdagavonden. Om beurten is men gastheer, maar in verband met de verduistering worden ze in de winter gestopt. Zomer 1942 zijn er nog avondwijdingen, maar hoe het daarna gaat weten we niet.

De eerste predikant die zelf iets aan oecumene doet is Monsees. Zij is bij de eerste vergadering van de Oecumenische Raad Amersfoort in 1955, waarvoor zij zelfs terugkomt uit Dordrecht. Deze neemt het oecumenisch avondgebed over

en Monsees haalt dit zoals gemeld (zie 14) twee jaar later naar de lutherse kerk: elke zaterdagavond, met wisselende voorganger.<sup>118</sup>

Fafé signaleert vanaf 1969 ook alles wat er op dit gebied gebeurt in het kerkblad. Hij zie de lutherse gemeente als 'kerk van het verenigende midden' met een brugfunctie naar de andere denominaties in de stad. Fafé is enthousiast over de dat jaar vernieuwde Raad van Kerken Amersfoort en wordt meteen lid van het Oecumenisch Overleg van de Amersfoortse Binnenstad, waarvan de pastores een jaar eerder begonnen zijn met gespreksgroepen die veel belangstelling trekken. Fafé wordt ook kringleider, maar mist lutherse deelnemers.

In 1972 begint de Raad van Kerken maandelijkse oecumenische diensten in de Joriskerk. Doel is de contacten tussen kerkleden te bevorderen. Steeds zijn er enkele honderden mensen. De lutheranen organiseren dit eens per jaar samen met een andere kerk of wijkgemeente, dus moeten zij wat liturgie betreft wel schipperen. In 1975 besluit men om de eigen kerk die zondag te sluiten.<sup>119</sup> Toch klaagt Van der Horst in 1987 dat de lutheranen nauwelijks komen. Omdat ook bij de anderen de belangstelling terugloopt stoppen deze diensten in 2000.

In 1975 stellen de lutheranen de oud-katholieken voor om bij elkaar op bezoek te komen.<sup>120</sup> Andere kerken volgen, maar de samenwerking met de oud-katholieken wordt verder uitgebouwd. Vanaf 1999 zijn er gezamenlijke diensten met koffie na. De lutherse kerkenraad denkt eerst nog dat hier een oplossing voor de toekomst ligt en de diensten worden tot nu toe volgehouden, maar de lutheranen komen vrijwel niet.

Politieke acties van de plaatselijke Raad van Kerken vinden bij de lutheranen ook weinig weer-

klank: in 1975 tegen Apartheid en in 1987 vóór kerkasiel.<sup>121</sup> Ook komen zij nauwelijks naar het oecumenisch avondgebed in de eigen kerk (zie 16). Dit terwijl Van der Horst overtuigd is dat de toekomst van de lutherse kerk van Amersfoort ligt in de 'oecumenische binnenstadfunctie'. Met de Bergkerk organiseren de lutheranen wel avonden over bijvoorbeeld orthodox-joodse gebruiken.

De lutherse deelname aan oecumenische activiteiten lijkt wel omgekeerd evenredig aan de aandacht in het kerkblad. Dit wordt in de beleidsnota 2003 bestempeld als een zoveelste zwakke kant van de gemeente. Kennelijk beseft men nog onvoldoende dat de toekomst juist daar gezocht moet worden.

### 18 Samen op Weg naar een niet gewenste fusie

In 1973 staat in het kerkblad een eerste bericht dat de lutherse synode nadenkt over aanhaken bij Samen op Weg, het eenwordingsproces van Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland tot Protestantse Kerk in Nederland. Dan zien velen dit al als een bedreiging voor de lutherse identiteit. In 1986 wordt de lutherse kerk als participant geaccepteerd. Twee synodeleden zijn het volgende jaar aanwezig op een gemeentevergadering in Amersfoort en het thema komt nog geregeld terug. Van der Horst schrijft in het kerkblad positief over Samen op Weg, omdat veel gemeenten te klein worden. 'We gaan geen gemakkelijke tijd tegemoet, daarom hebben we elkaar des te harder nodig.' Maar een maand later blijkt dat zijn gemeente er niet naar uitziet. Intussen klimt de predikant op in de synode, zodat hij wat hij daar heeft afgesproken ook thuis moet verdedigen. De identiteit blijft een punt van grote zorg; Van der Horst belooft in 1995 dat de synode hier op blijft letten.

Een volgende stap is het daadwerkelijke besluit tot fusie. Weer stuurt de synode in 2003 vertegenwoordigers naar de gemeentevergadering. Nu gaat iets meer dan de helft van de aanwezigen akkoord, al vrezen vooral senioren de veranderingen. Tenslotte besluiten de drie synodes tot vereniging per 1 mei 2004.

Samen op Weg krijgt in luthers Amersfoort voor het eerst gestalte in de Paasnacht van 1987, die wordt gevierd met Ds. P. van Reenen en zijn gereformeerde binnenstadparochie. Ook komt deze Centrumgemeente nu maandelijks bijeen in de lutherse kerk, om 12 uur. Er komen 60-90 bezoekers per dienst, meest twintigers, maar de lutheranen zijn altijd in de minderheid en herkennen zich niet in de liturgie. Zij hebben ook nauwelijks belangstelling voor een gezamenlijke kring. In 1995 gaat de Centrumgemeente de Kerst- en Paaswaken apart houden en najaar 2004 gaat men over naar de Johanneskerk.

In 1996 gaan Van der Horst en Wouters deelnemen aan het *gezamenlijk moderamen* (dagelijks bestuur) van de SoW-kerkenraden, die sinds vijf jaar elk halfjaar vergaderen. Het fusieoverleg verloopt moeizaam. Vooral enkele behoudende hervormde wijkgemeenten hebben hun bedenkingen. De lutheranen vergrijzen, maar uiten op een gemeentevergadering begin 2003 'duidelijk de wens om als zelfstandige lutherse gemeente voort te bestaan'. In de beleidsnota concludeert de kerkenraad kort daarna al dat dit 'op den duur geen reële mogelijkheid is'. Drie alternatieven worden als meest kansrijk gezien. Samengaan met de Centrumgemeente ligt niet meer voor de hand. Men kan ook een protestantse wijkgemeente van bijzondere aard worden; dan hoeft men het beheer niet zelf te doen. De derde mogelijkheid is samengaan met de Bergkerk. Die staat theologisch en liturgisch het meest dichtbij en heeft óók veel buitenleden. Er zijn daar gemiddeld zo'n honderd kerkgangers. De kerkzaal is wel wat ruim:

<sup>118</sup> ALA 274, notulen 1955-1957. Archief Eemland, archief Raad van Kerken Amersfoort (bnr 374) heeft pas notulen vanaf 1969. <sup>119</sup> KR 15.9.1975 <sup>120</sup> KR 12.1.1975

‘het gevaar dat de kleine lutherse groep in dit grote geheel verloren gaat is zeker niet denkbeeldig’.

De nota wordt dat najaar besproken op een gemeentevergadering, waar alleen de vaste kern komt. Die is het eens met de notitie, maar is minder duidelijk hoe men verder moet. ‘Er heerst een grote gelatenheid’. In het jaar van de landelijke fusie stelt de kerkenraad de nieuwe *plaatselijke regeling* vast, maar de nieuwe protestantse gemeente zal vermoedelijk geen financiële steun geven. Men moet dus offers brengen qua gebouw en predikant.

De Bergkerk biedt intussen wel perspectief. Begin 2005 is er een eerste gezamenlijke dienst met avondmaal. Er is veel herkenbaar voor de lutheranen en zij zijn goed vertegenwoordigd. Het is het begin van een hartelijke uitwisseling wat men waardevol vindt van de eigen traditie. Maar de tweede dienst wordt al slecht bezocht; lutheranen die ver weg wonen zoeken liever een kerk dicht bij huis of men geeft de voorkeur aan een kleine gemeente als de oud-katholieke. De volgende jaren zijn er steeds enkele diensten samen met de Bergkerk; omwille van de ruimte steeds eenmaal in de zomer in de lutherse kerk.

Hoewel de gemeentevergadering van eind 2007 maar negentien leden trekt krijgt de kerkenraad groen licht om verder te gaan met de SOW-fusie. Vanaf dat jaar zijn Van der Horst en Witlam ook lid van de *voorlopige algemene kerkenraad*. Die gaat voorjaar 2008 akkoord met de plaatselijke notitie *Lutherse traditie* (zie 1). Men besluit tot fusie per 1 januari. Op 28 september gaat de lutherse gemeentevergadering akkoord. De kerkenraad bekrachtigt de opheffing van de eigen gemeente unaniem. Er komt in haar plaats wel een *kerkenraadscommissie lutherse traditie*, die diensten blijft organiseren in het kerkgebouw en de zorg voor de lutherse leden op zich neemt.

Doordat de fusie vertraging oploopt start deze

commissie pas eind 2009. Er zijn zeven leden, waarvan liefst vier Bergkerker zijn. Op een gemeentevergadering dat jaar wordt besloten dat voortaan maandelijks en op feest- en gedenkdagen diensten in de lutherse kerk worden gehouden. Uiteindelijk passeert de akte voor fusie op 31 december 2009. Het lutherse kapitaal wordt geoormerkt voor de eigen activiteiten.

### 19 Nabeschouwing

De lutherse gemeente van Amersfoort roeide tegen de stroom in. Daarin past deze bij het landelijke beeld van de kleine kerk. Velen hebben zich enorm ingezet voor een bloeiende gemeente, maar uiteindelijk hield men het niet vol omdat er gewoon te weinig meelevende mensen waren. De fusie met Baarn in 1989 was een goede zet, maar uitstel van executie. Al lang tevoren gaf men zelf aan dat het ontbrak aan de generatie van 25-50 jaar, juist de groep die het moet overnemen van de grijze hoofden. Geen wonder dat de kerken tegenwoordig veel nadenken hoe deze groepen te betrekken.<sup>122</sup> Met name de predikanten Monsees en Van der Horst hebben daar veel aan gedaan, maar zij konden ze niet vasthouden. Mijns inziens is hiermee ook de derde vraag uit de inleiding beantwoord: het was terecht dat de lutherse gemeente Samen op Weg ging. Daarmee is het kerkgebouw waar de lutheranen zo van houden gered en hebben zij er nog elke maand een echte lutherse dienst.

Hoe is het de lutheranen vergaan sinds de fusie? 10 Januari 2010 is een bijzondere zondag. Eerst komt men gezellig samen in de eigen kerk. De nieuwe kerkenraadscommissie wordt voorgesteld; voorzitter is de docente Tanneke de Mol-van Voorn. Om kwart over twee gaat men naar de Joriskerk voor de fusiedienst van de protestantse gemeente Amersfoort. In het eerste kerkblad

<sup>122</sup> Simon Dingemans, *In beweging blijven. De gemeente op reis met de midden generatie* (Vught 2010)

schrijft men dat de fusie een einde betekent, ‘maar tegelijkertijd biedt het kansen, is het een nieuw begin’. Bijna de helft van de lutherse gemeenten is dan al ver gevorderd met zo’n fusie of heeft die afgerond.

In september komt de kerkenraadscommissie met een Tussenrapportage, gebaseerd op veertig ingevulde enquêteformulieren. De speerpunten zijn lutherse diensten, pastorale zorg en het uitdragen van de lutherse traditie. ‘De gemeente wordt getypeerd als saamhorig en tolerant en tegelijkertijd als verouderd en op zichzelf gericht.’ Men wil daarom opener zijn en meer betrokkenheid en activiteit van de lutheranen uitlokken. Dat wordt goed ontvangen op de gemeentevergadering die maand, waar zestien van de 22 aanwezigen vóór doorgaan stemmen. De plannen gaan verder als project *De Amersfoortse Zwaan*. Eind dat jaar wordt De Mol opgevolgd door Jan Bloemendal. Hij is lid van de Bergkerk en hoogleraar Neolatijn. Hij wil de lutherse traditie behouden en nieuwe vormen zoeken.

Kees van der Horst heeft al kort vóór de fusie aangegeven dat hij vervroegd emeritaat aanvraagt: ‘Het ontbreekt mij aan energie en arbeidsvreugde om de rol van een inspirerende voorganger te vervullen.’ Zijn drukbezochte afscheid vindt plaats op 20 juni 2010. ‘Toen we voor het laatst samen hand in hand in de kring stonden emotioneerde mij dat zeer.’ De pastorie wordt verkocht en daarmee komt wat extra kapitaal voor pastorale zorg vrij.

Maar de financiën blijven zorgelijk. In 2011 halen de inkomsten de begroting van €16000 bij lange na niet. Slechts 29 leden geven een bijdrage van gemiddeld €220, dus ruim €6000. Toch geeft de algemene kerkenraad toestemming opnieuw een predikantsplaats van 40% te vullen. In oktober 2011 treedt Ds. Pieter Oussoren (68) aan. Deze oorspronkelijk hervormde predikant heeft al de lutherse gemeenten Utrecht en Leeuwarden gediend en is vooral bekend geworden door zijn

mooie alternatieve Bijbelvertaling, de *Naardense bijbel*. Vlak vóór zijn bevestiging dient hij echter om persoonlijke redenen zijn ontslag in. De teleurstelling is groot. Gelukkig treedt in juli 2012 mevrouw Ds. Diederiek van Loo aan.

Maandelijks is er dienst in de lutherse kerk. Die van oktober ‘10 bijvoorbeeld trekt ruim dertig mensen, waar men heel tevreden mee is. Er komen ook themadiensten met nagesprek en feestelijke ontbijten en lunches. Veel senioren zijn hier toch liever dan in de Bergkerk; Ank Fürst-Bürmann: ‘Het is daar zo groot en er zijn zo veel mensen. Wij zijn ons pijpenlaadje gewend en dat is *cosy*.’<sup>123</sup> Begin 2012 komt er een nieuwe organisator, Jaap Jan Steensma.

*Gemeentelieven* krijgt een nieuwe ondertitel: *Maandbrief voor alle betrokkenen bij de lutherse kerk te Amersfoort*. De titel wordt iets anders vormgegeven en men stapt nu over op formaat A4. Tanneke de Mol neemt de redactie op zich. Het pastoraat krijgt nieuwe aandacht, maar het aantal contactpersonen loopt terug van elf naar zeven en het is al lastig om vrijwilligers te vinden voor het bezorgen van attenties. De Veluwse kring (de enige nog) en de diaconale projecten gaan door.

Ook de al genoemde evenementen bestaan nog. Enthousiast doet men mee met de eerste Kerkennacht in juni 2011. Begin 2012 start bovendien de gecombineerde verhuur van de Joriskerk en de lutherse kerk. Daarvoor worden dan het stiltecentrum en de consistoriekamer aangepakt en komt er een extra toilet. Voor balkon en schilderwerk is een rijkssubsidie aangevraagd.<sup>124</sup> En eind 2010 is er in de Joriskerk een symposium *Toekomstmuziek. De plaats van de lutherse traditie in de PKN*, een eerbetoon aan Van der Horst. De toekomstmuziek voor luthers Amersfoort is inmiddels teruggekeerd.

<sup>123</sup> Joke Bosch, ‘Toekomst voor de lutherse traditie’, *De Stad Amersfoort* 10.11.2010 (tevens gereproduceerd in *G* nov. 2010)

<sup>124</sup> Vraaggesprek en mededeling Annet van Goor; *Rapport Stuurgroep Sint-Joriskerk en Lutherse kerk* (Amersfoort 2010)